

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу-әдістемелік кешені**Мамандығы: Құқықтану****Шифр: 5B030100****Пән: Криминалистика бойынша практикум****Тақырыбы: Қылмыстық іс қозғау (Кіріспе дәріс)**

Түйінді сөздер: қылмыстық істі қозғау туралы; істі қозғаудан бас тарту туралы; тергелу ретіне сәйкес өкілетті органға беру туралы, жеке айыптау істері бойынша – соттылық тәртібіне сәйкес беру тәртібі тұлғалардың арыздары; өз кінәсін мойындау; бірлестікте басқару функциясын атқаратын тұлғаның немесе мемлекеттік органның лауазымды тұлғасының хабары; бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабар; қылмыстық істі қозғауға өкілетіктенген органдар мен лауазымды тұлғалардың қылмыс туралы мәліметтерді анықтауы

Негізгі сұрақтар:

- 1) Қылмыстық іс қозғау негіздері мен себептері.
- 2) Қылмыстық іс қозғау ерекшеліктері.

ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 177-ші бабы қылмыстық істі қозғаудың себептері мен негіздерін бекітеді. Оларға: тұлғалардың арыздары; өз кінәсін мойындау; бекетікте басқару функциясын атқаратын тұлғаның немесе мемлекеттік органның лауазымды тұлғасының хабары; бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабар; қылмыстық істі қозғауға өкілетіктенген органдар мен лауазымды тұлғалардың қылмыс туралы мәліметтерді анықтауы.

Ал қылмыстық істі қозғаудың негіздеріне қылмыс белгілерінің болуын дәлелдейтін жеткілікті деректер жатады. Бір ескерілетін жағдай, қылмыстық іс бойынша өндірісті жокқа шығаратын мән-жайлардың болмауы тиіс/3. 129 б/.

Осы аталған себептердің біреуінің болуы, негіз қарастырылған жағдайда, қылмыстық істі қозғауға мүмкіндік береді. Ал басқа жағдайда, өкілетті тұлға іс қозғаудан бас тартуға тиісті. Қылмыс туралы азаматтардың арыздары ауызша немесе жазбаша жасалуы мүмкін. Жазбаша түрде жасалған арызға тұлға қол қоюға тиісті. Тергеу іс-әрекеті немесе істі сотта қарау барысында жасалған ауызша арыз, тергеу іс-әрекетінің немесе сот отырысы хаттамасында орын алады. Барлық басқа жағдайларда бөлек хаттама толырылады. Хаттамада тұлғаның аты-жөні, жұмыс орны, тұрғылықты жері, жеке басын дәлелдейтін құжаттар туралы мәліметтер көрсетілуге тиісті. Хаттамаға арыз беруші мен оны қабылдаған тұлғалардың қолы қойылады. ҚР ҚДЖК-нің 178 бабына сәйкес арыз беруші, жалған арыз берген үшін жауаптылық көзделгені туралы ескертіледі

Домалақ арыздар, онда көрсетілген себептер мен негіздер тексерілгеннен кейін, істі қозғаудың себебі бола алады.

Өз кінәсін мойындау – қылмыс жасаған тұлғаның өз кінәсін өз еркімен, оған қатысты сезік немесе айып тағылмастан бұрын, мойынына алу болып табылады. Тұлғаның қылмыс жасауы немесе қылмысқа қатыстылығы туралы арыз ауызша немесе жазбаша түрде жасалуы мүмкін және іс жүргізуші тұлғаға табыс етілуге міндетті. Ауызша түрде жасалған арыз хаттамаға кіргізіледі, хаттамада қылмыстың барлық мән-жайы толық көрсетілуге тиісті. Хаттамаға өз кінәсін мойындап отырған тұлға мен оны қабылдаған тұлғаның қолдары қойылады. Тәжірибеде жиі кездесетін жағдай, басқа тұлғаның кінәсін өз мойынына алу. Басқа тұлғаның жасаған қылмысын жасыру мақсатымен, тұлға, кінәні өз мойынына алады. Мысалға, кәмілетке толмаған тұлға, жасалған қылмыс үшін жауаптылықтың көзделмейтінін біле отыра немесе жас өспірімнің ата-анасы, баласын жауаптылықтан құтқарып қалу мақсатымен. Тағыда бір жиі кездесетін жағдай, тұлға, өзінің жасаған ауыр қылмысын жасыру мақсатымен, кейінен жасаған жеңіл қылмысын мойынына алады. Сондықтан, тұлға өз кінәсін мойындап келген жағдайда, іс

жүргізуші тұлға, оның арызын жан-жақты, толық тексеруге, іс бойынша жиналған басқа мәліметтермен салыстыруға міндетті

Бірлестікте басқару функциясын атқаратын тұлғаның немесе мемлекеттік органның лауазымды тұлғасының хабары. Аталған тұлғалардың хабарламалары міндетті түрде жазбаша түрде жасалуға тиісті. Арызбен қатар, қылмыстың болғанын дәлелдейтін басқа да мәліметтер табыс етіледі: құжаттар, бейне және дыбыс таспалары. ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінде, әкімшілік құқық бұзушылық үшін жауапқа тартуға құқылы көптеген тұлғалар көзделген. Осы тұлғалар, өз өкілеттіктерін атқару барысында, жасалған қылмыстың фактісімен кездесуі мүмкін, оларға қатысты іс қозғау құқығы болмағандықтан ол туралы өкілетті іс жүргізуші органына хабарлайды. Кеден, салық, өртпен күресу тағыда басқа да қадағалау және бақылау органдарының арыздары бойынша іс жиі қозғалады.

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабар. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабар, қылмыстық істі қозғау себебі болып табылады, егер газет, журналда басылған немесе радио, теледидардан таратылған болса.

Қылмыс туралы ақпаратты таратқан немесе жариялаған, бұқаралық ақпарат құралдарында басқару функциясын атқаратын тұлға, қылмыстық істі қозғауға өкілетті тұлғаның талабы бойынша, таратылған хабарды дәлелдейтін құжаттар мен материалдарды оған табыс етуге және ол мәліметтерді берген тұлғаны атауға міндетті

Қылмыстық істі қозғауға өкілетіктенген органдар мен лауазымды тұлғалардың қылмыс туралы мәліметтерді анықтауы. Қылмыс туралы мәліметтердің анықталуы, істі қозғаудың себебі болып табылады, егер:

- анықтау органы қызметшісі, тергеуші, прокурор лауазымды міндеттемелерін орындау барысында қылмыс оқиғасының куәгері болса немесе қылмыс іздері мен салдарын қылмыс аяқталғаннан кейін анықтаса;
- анықтау органы және анықтау органының қызметшісі қылмыс туралы мәліметтерді өз функцияларын атқару немесе басқа қылмыс бойынша анықтау жүргізу барысында алған болса,
- басқа қылмыстық істі тергеу барысында, тергеуші қылмыс туралы мәліметтерге ие болса;
- прокурор, заңдардың орындалуын қадағалау барысында қылмыс туралы мәліметтерге ие болса.

Қылмыстық іс жүргізуші орган қылмыс туралы кез келген мәліметтерді қарауға, қабылдауға және тіркеуге міндетті болып табылады. Мәлімет берушіге, арыздың қабылданғаны және тіркелгені жөнінде құжат беріледі/6. 120 б/.

Ал қылмыстық істі қозғаудың негіздеріне қылмыс белгілерінің болуын дәлелдейтін жеткілікті деректер жатады. Бір ескерілетін жағдай, қылмыстық іс бойынша өндірісті жокқа шығаратын мән-жайлардың болмауы тиіс.

Осы аталған себептердің біреуінің болуы, негіз қарастырылған жағдайда, қылмыстық істі қозғауға мүмкіндік береді. Ал басқа жағдайда, өкілетті тұлға іс қозғаудан бас тартуға тиісті.

Қылмыс туралы арыз немесе хабарлама бойынша шешім, түскен уақытынан бастап үш тәулік ішінде қаралуға тиісті. Қосымша мәліметер, материалдар, құжаттар алу, қылмыс оқиғасы болған жерді тексеру, сараптама өткізу қажет болған жағдайда, бұл мерзім, анықтау органы бастығымен, тергеу бөлімінің бастығымен он тәулікке дейін, қажетті жағдайда, бір айға дейін созылуы мүмкін.

Қылмыс туралы мәлімет түскен кезде, істі қозғауға өкілетті тұлға келесі шешімнің біреуін қабылдайды:

қылмыстық істі қозғау туралы;

істі қозғаудан бас тарту туралы;

тергелу ретіне сәйкес өкілетті органға беру туралы, жеке айыптау

істері бойынша – соттылық тәртібіне сәйкес беру туралы.

Барлық жағдайда, қабылданған шешім туралы арыз берушіге хабарланады және оның шағымдану құқығы түсіндіріледі. Барлық қабылданған шешім бойынша, өкілетті тұлға қаулы шығарады және оның көшірмесі прокурорға жолданады. Прокурор, біздің мемлекетте, заңдылықты барлық жағынан қамтамасыз ететін тұлға болғандықтан, қылмыстық істі

қозғаудың негіздерін, себептерін, қозғаудан бас тарту негіздерін, тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарының орындалуын қадағалайтын тұлға болып табылады. Сондықтан осы саланың дұрыс қалыптасуын, ең басынан, прокурор қамтиды. Прокурор, қылмыстық істі қозғау себептері мен негіздерін тексеру кезінде, ерекше көңілді, қозғауға негіз болған материалдардың толықтығы мен объективтігіне аудару қажет

Мысалы, анықтау органдарының істі қозғау мүмкіндігін алайық. Анықтау қызметін өте көп тұлғалар жүзеге асырады, бір қатар жағдайда, қылмыстық істі қозғау және тергеу тәжірибесіне ие емес, сондықтан анықтау органы істі қозғаған кезде, оның себептері нақты тексерілуге тиісті Біріншіден, бұл, әскери бөлім командирлері, шекара командирлері, алысқа жүру сапарындағы кеме капитандары, дипломатиялық өкілдік басшыларының қызметіне қатысты. Аталған тұлғалар, анықтау органы ретінде, ҚР ҚІЖК-нің 200 бабы негізінде, қылмыс белгілері анықталған жағдайда, қылмыстық істі қозғап, кейінге қалдыруға болмайтын тергеу іс әрекеттерін жасауға құқылы.

Қылмыс белгілерін анықтау, қылмыс оқиғасы мен құрамын дәлелдеу, тәжірибеде өте қиын сұрақ болып есептеледі. Сонымен қатар, тәжірибеде, қылмысты, әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтан ажырату қажеттілігінде пайда болады. Бұл сұрақтың дұрыс шешілуі, қылмыстың саралануы, қылмыстық істі қозғап отырған тұлғаның білімділігіне, сауаттылығына, тәжірибесіне, құзыретіне байланысты.

Қылмыстық істі қозғау сатысында, іс жүргізуші тұлға, істі қозғау туралы шешім қабылдаған кезде, сезікті, айыпталушы тұлғаға қандай да бір бұлтартпау шарасын қолданады. Бұлтартпау шарасы - бұл мәжбүрлі түрде әсер етудің тәсілі ретінде айыпкерге, ал қажет болған жағдайда сезіктіге қолданылатын және қылмыстық істі жүзеге асыру мақсатында кедергі келтіретін теріс қылықты болдырмау үшін қолданылатын заңды шара (істің барлық мән-жайларын анықтау, заңды дұрыс қолдану, қылмыстық теріс қылық жасағандарды жазалау және заң бұзушылық жасамағанды жазалауға жол бермеу

Қылмыстық істің қозғалауы, бір қатар жағдайда, тұлғаны 72 сағатқа дейін тұтқындаумен байланысты. Кінәсіздік презумпциясына сәйкес, тұлға, тек ғана сот шешімі негізінде кінәлі деп табылуы мүмкін. Сондықтан, сезікті және айыпталушы ретінде ұсталған және тартылған тұлғаға осы принцип негізінде қарау қажет. Алдын ала тергеу және анықтаудың заңдылығына прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру туралы нұсқауында былай делінген: «Аудандық, қалалық және оларға теңістірілген прокурорлар, ҚР ҚІЖК-нің 17 тарау талаптарының құқық қорғау органдарымен сақталуын тұрақты тексерсін. Тексеруді әкімшілік қамауға алу арнайы жерлерінде, медициналық айықтыру жерлерінде, қалалық, аудандық уақытша ұстау изоляторларында, тергеу изоляторларында, қылмыстық ізге түсу органдарының лауазымды бөлмелерінде өткізу қажет. Тексеруді түнгі уақытта, демалыс, мейрам күндері өткізуді жие қолдану қажет. Әр бір ұсталған сезіктінің, оны ұстау негіздерін анықтау. Сезікті заңсыз ұсталған жағдайда, кінәлі лауазымды тұлғаларға ықпал ету шараларын қолданумен, тезарада оны босату қажет. Ерекше көңіл, кәмілетке толмаған тұлғаларды, мүгедектерді, әйелдерді, шетел азаматтарын ұстау заңдылығына бөліну қажет. Ұстауды дәлелдеме табу құралы ретінде қолдануға тиым салынсын». Жоғарыда айтылғанға негіздене отырып, прокурорға жүктелген негізгі мақсатты анықтауға болады – қылмыстық істі қозғау сатысында сезікті, айыпталушы тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету.

Қылмыстық істі қозғау сатысында, мүдделі және мүддесіз басқа да тұлғалардың құқықтары мен бостандықтары қозғалуы мүмкін. Мысалы, куәнің, жәбірленушінің, азаматтық талапкер мен азаматтық жауапкердің. Прокурор, оларды, олардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, жеке қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндетті. Қылмыстық істі қозғау барысында, материалдық талап қойылған кезде, оны қамтамасыз ету қажеттілігі туады. Қылмыстық істі қозғауға өкілеттіктенген лауазымды тұлғалар, істі қозғау кезінде, материалдық талапты қамтамасыз ететін шаралар қолданбайды, ал ол жағдай, болашақта, жәбірленуші және азаматтық талапкердің материалдық талабының қанағаттандырылмауына әкеліп соғады

Қылмыстық істі қозғау барысында пайда болатын тағы да бір актуалдық сұрақ – жасалған қылмысты саралау. Қылмыс белгілері азаматтық және әкімшілік құқық бұзушылық белгілеріне

ұқсас келуі мүмкін. Жасалған әрекетті, қылмыс деп саралап, ол кейін құқық бұзушылық болып шыққан жағдайлар аз емес. Сондықтан істі қозғаудан бұрын, оның негізін нақты тексеру қажет. Қылмыстың дұрыс саралануы, оны тергелу ретіне сәйкес өкілетті органға беру сұрағын шешеді: біріншіден, тергеу немесе анықтау органының өкілеттігіне беру; екіншіден, анықтау органы өкілеттігіне жатқан жағдайда, органды нақты анықтау.

Осы аталған жағдайларда, прокурор, актуалды сұрақтарды шешіп, қылмыстық істің дұрыс қозғалуын тексеруге міндетті. Кез келген қателік немесе істі қозғауға өкілеттіктенген органдардың сауатсыздығы, біріншіден, қылмыстық процеске тартылған тұлғалардың құқықтары және мүдделерінің шектелуімен байланысты.

Қылмыстық істі қозғау, жоғарыда айтылғандай, қылмыстық процестің тәуелсіз сатысы болып есептеледі. Бұл сатыда, жасалған іс әрекет қылмыс ретінде сараланып, оны жасаған тұлғаның ізіне түсу сұрақтары шешіледі. Алдын ала тергеу қылмыстық істі қозғаудан басталады. Қылмыстық істі қозғау тәртібі, себептері мен негіздері, толық, ҚР Қылмыстық іс жүргізу заңында көзделген. Қылмыстық істі қозғау сатысындағы дәлелдеуді алатын болсақ, ол қызмет, заңда көзделген істі қозғаудың себебі және негізі болатын ережелерді фактілік деректер арқылы нақтылаудан тұрады. Бірақ процессуалдық әдебиетте, осы қарастырылып отырған сатыда дәлелдеудің орын алатындығы жөнінде барлығымен бірдей қабылданған көзқарас жоқ. Бір процессуалистердің пікірінше, қылмыстық істі қозғау сатысында шектелген сұрақтар шешуді талап етеді, сондықтан заңмен түсіндірілген толық дәлелдеу жүргізілмейді. Бұл көзқарасты қолдаушы тұлғалар, заңда бекітілген дәлелдеудің түсінігіне жүгінеді. Дәлелдеу процесі, заң бойынша, дәлелдемелерді жинау, зерттеу, бағалаудан тұрады, ал бұл әрекеттердің барлығы істі қозғау кезінде орын таппауы мүмкін. Бұл көзқарасты қолдаушылардың бірі оның көзқарасы бойынша, қылмыстық істі қозғау сатысында, өкілетті тұлғалар, анықталған мәліметтерге негіздене отырып істі қозғау мүмкіндігін анықтайды.

Бір жағынан, бұл көзқараспенде келісуге болады, себебі дәлелдеу процесінің дәлелдемелерді жинау атты элементі тергеу іс әрекеттері арқылы жүзеге асырылады. Ал қылмыстық істі қозғамай тұрып, ешқандай тергеу іс әрекетін жүзеге асыра алмаймыз. Сондықтан, дәлелдемелерді жинау, іс қозғалғаннан кейін жүзеге асырылады деп айтуға болады. Іс қозғалмастан бұрын, тек қана жедел-ізвестіру шаралары жүргізілуі мүмкін, бірақ жедел-ізвестіру шаралары және барлық жедел-ізвестіру институты қылмыстық іс жүргізу құқығымен реттелмейді, сондықтан оны дәлелдеу процесіне қатысты қарастыра алмаймыз.

Қылмыстық істі қозғау сатысында дәлелдеудің орын алатындығы не алмайтындығы туралы сұрақты қарастыру үшін, осы сатының мазмұнын анықтау қажет.

ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 177-ші бабы қылмыстық істі қозғаудың себептері мен негіздерін бекітеді. Оларға:

1. тұлғалардың арыздары;
2. өз кінәсін мойындау;
3. бірлестікте басқару функциясын атқаратын тұлғаның немесе мемлекеттік органның лауазымды тұлғасының хабары;
4. бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабар;
5. қылмыстық істі қозғауға өкілеттіктенген органдар мен лауазымды тұлғалардың қылмыс туралы мәліметтерді анықтауы

Ал қылмыстық істі қозғаудың негіздеріне қылмыс белгілерінің болуын дәлелдейтін жеткілікті деректер жатады. Бір ескерілетін жағдай, қылмыстық іс бойынша өндірісті жокқа шығаратын мән-жайлардың болмауы тиіс.

Осы аталған себептердің біреуінің болуы, негіз қарастырылған жағдайда, қылмыстық істі қозғауға мүмкіндік береді. Ал басқа жағдайда, өкілетті тұлға іс қозғаудан бас тартуға тиісті. Дәлелдеуге байланысты пайда болып отырған сұрақ, қылмыстық істі қозғау сатысында, дәлелдеу процесі орын ала ма? Бұл сұраққа жауап беру үшін, дәлелдеу процесіне анықтама беру қажет. Дәлелдеу процесі дәлелдемелерді жинау, зерттеу, бағалаудан тұратын, қылмыс оқиғасын, белгілерін, оны жасаған адамның кінәлігін және істің басқа да мән-жайларын анықтауға бағытталған, өкілетті тұлғалардың қызметі. Заң, дәлелдеудің үш құрамдас элементі

ретінде, оларды жинау, зерттеу және бағалауды көрсетеді. Бірақ, сонымен қатар, дәлелдеу процесінің элементтері ретінде, процессуалдық әдебиетте, дәлелдемелерді бекіту, рәсімдеу, табу, жинақтау, сақтау, пайдалану сияқты әрекеттер көрсетілген. Дәлелдеу процесі келесі дәйекті қызметті қамтиды: дәлелдемелерді жинау мен бекіту, зерттеу, дәлелдемелерді бағалау мен пайдалану. Дәлелдемелерді жинау мен бекіту оны табудан, бекітуден, алудан және дәлелдемені сақтаудан тұрады. Дәлелдемелерді зерттеу алынған дәлелдемелерді талдау мен синтезді, оны басқа дәлелдемелермен салыстыруды, қосымша дәлелдемелерді жинауды, дәлелдемелерді алу көздерін тексеруді қамтиды. Әр бір дәлелдеме қатыстылығы, жол берілушілігі, дұрыстығы, ал барлық жиналған дәлелдемелер жиынтығында қылмыстық істі шешу үшін жеткіліктілігі тұрғысынан бағалануға тиіс.

Осы аталған іс-әрекеттер дәлелдеу процесінің мазмұнын анықтайды. Қылмыстық істі қозғау сатысында дәлелдеудің орын алатынын анықтау үшін осы әрекеттердің істі қозғау кезінде атқарылатынын не атқарылмайтынын қарастыру қажет. Қылмыстық істі қозғауға себеп болатын жағдайлар пайда болған кезде, өкілетті орган және оның лауазымды тұлғасы оны тексеруге міндетті. Қылмыстық іс жүргізу кодексінің нормаларына сәйкес, қылмыстық істі қозғау туралы шешім үш тәуліктің ішінде қабылданады. ҚР ҚІЖК-нің 184-ші бабына сәйкес, егер қылмыстық істі қозғау сұрағын шешу үшін қосымша мәліметтер алу, қылмыс оқиғасы болған жерді тексеру, сараптамалық зерттеу өткізу қажет болса, бұл мерзім, анықтау органы бастығымен, тергеу бөлімі бастығымен он тәулікке дейін, ерекше жағдайда бір айға дейін созылуы мүмкін. Осы норманы негізге ала отырып, қылмыс оқиғасын дәлелдеу іс қозғалмастан бұрын басталады деп айтуға болады. Істі қозғауға өкілеттіктенген тұлғалар, себеп пайда болған жағдайда, жеткіліксіз дәлелдемелерді жинауға кіріседі. Сондықтан, осы уақыттан бастап дәлелдеу басталады деп айта аламыз. Түскен мәліметтер бойынша фактілік деректерді іздестіру немесе жинау істі қозғау сатысында атқарылатын қызметтің құрамына кіреді. Және істі қозғау немесе қозғаудан бас тарту сұрағын шешу үшін, аталған тұлғалар барлық мәліметтерді зерттеуге және бағалауға тиіс. Ал онда, дәлелдеу істі қозғағаннан кейін емес, қозғау барысында пайда болады. ҚР ҚІЖК-сы бір қатар тергеу іс әрекеттерін іс қозғалмастан бұрын жүргізуге мүмкіндік береді. Оларға оқиға жерін тексеру, сараптамалық зерттеу жүргізу жатады. Жоғарыда айтылғандай, тергеу іс әрекеттері дәлелдемелерді жинау тәсілі деп табатын болсақ, ол тәсілдер іс қозғалмастан бұрын қолданып жатады екен.

ҚР Қылмыстық іс жүргізу заңы дәлелдеу тақырыбын немесе дәлелдеу пәнін анықтайды. Дәлелдеу пәні деген, қысқаша айтқанда, қылмыстық іс бойынша анықталуға жататын мән-жайлар. Мұндай жағдайлардың тізімі ҚІЖК-нің 117, 481-баптарында берілген. Әрбір нақты жағдайда бұл тізбе Қылмыстық кодекс баптарының диспозициясы тұрғысынан толықтырылады, нақтыланады. Қылмыстық кодекс бойынша, сондай-ақ ҚК-тің жалпы бөлігінің тиісті ережелерімен айыптауға баға беріледі.

Анықтау, алдын ала тергеу жүргізу және істі сотта талқылау кезінде дәлелдеуге жататын жағдайлардың тізбесі мыналарды қамтиды

- 1) оқиға және қылмыстық заңда көзделген қылмыс құрамының белгілері (уақыты, орны, қылмысты жасаудың тәсілі және басқада жағдайлары);
- 2) қылмыстық заң тыйым салған әрекетті кім жасағаны;
- 3) адамның қылмыстық заң тыйым салған әрекетті жасау кінәсі, оның кінәсінің нысаны, жасалған әрекеттің себептері, құқықтық және іс жүзіндегі қателіктер;
- 4) айыпталушы жауапкершілігінің деңгейі мен сипатына және ықпал ететін жағдайлар;
- 5) айыпталушы тұлғасын сипаттайтын жағдайлар;
- 6) жасалған қылмыстың салдары;
- 7) қылмыс келтірген зиянның сипаты мен мөлшері;
- 8) әрекеттің қылмыстылығын жоққа шығаратын жағдай;
- 9) қылмыстық жауапкершілік пен жазалаудан босатуға әкеліп соғатын жағдай.

Бұған қоса кәмелеттік жасқа толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша мыналар анықталуға жатады:

- 1) кәмелетке толмағанның жасы (күні, айы, туған жылы);

- 2) кәмелетке толмағанның өмірі мен тәрбиесінің жағдайы;
- 3) интеллектуалдық ерік-жігері мен психикалық дамуының деңгейі, мінез бен темперамент ерекшелігі, қажеттіліктері мен мүдделері;
- 4) кәмелетке толмаған жасқа үлкен адамдардың және басқа да кәмелетке толмағандардың ықпалы.

Жүйке ауруына байланысты емес, кәмелетке толмаған жастың сана-сезімінің дамуында кейін қалғандық туралы деректер болған жағдайда оның өзінің іс-қимылының мәнін толық көлемде пайымдай алатыны және іс-қимылын басқара алатыны анықталуға тиіс. Дәлелдеу тақырыбының құқықтық табиғаты осындай. Әр түрлі мектептер ұсынатын доктринальдық түсіндіру қаралып отырған бөлікте құқықтық ұйғарымдардың мәнін бара бар түрде дербес бейнелейді.

М. С. Строгович дәлелдеу тақырыбын былай деп белгілейді: «Істі дұрыс шешу үшін дәлелдемелердің көмегімен анықталуға жататын қылмыстық істің фактілері, жағдайлары дәлелдеу тақырыбын құрайды. Әрбір дәлелдеме дәлелдеу тақырыбымен байланысты ол дәлелдеу тақырыбына енетін қандай да бір фактіні анықтайды» Л. М. Карнеева дәлелдеу тақырыбының құқықтық табиғатына ерекше назар аударады, ол былай деп жазған болатын: «Заңның өзінде көрсетілген дәлелдеу тақырыбы дәлелдеудің белгілі бір кезеңін сақтайтын, процессуалдық шешімді негіздеу үшін қажетті іс үшін маңызы бар жағдайлардың ең төменгі деңгейін белгілейді» А. А. Эйсман дәлелдемелер мен қылмыс оқиғасы арасындағы логикалық—гносеологиялық байланысты атап көрсетеді. Атап айтқанда, ол, «дәлелдеу пәні— қылмыстық істі дұрыс шешу үшін және сот ісін жүргізу міндеттерін әрбір нақты жағдайда жүзеге асыру үшін маңызы бар зерттеліп отырған оқиғаның қасиеті мен байланысын бейнелейтін жағдайлар жүйесі» деп анықтаған Осыған ұқсас айқындаманы А. С. Кобликов та ұстанады, ол дәлелдеу тақырыбын «істі дұрыс шешу үшін қылмыстық іс бойынша дәлелдеу барысында анықталуға тиісті жағдайлардың іс үшін маңызы бар жиынтығы» деп белгілейді.

Сонымен, дәлелдеу пәні немесе тақырыбы, іс бойынша дәлелденуге жататын мән жайлардан тұрады. Алдын ала тергеу және сотта тергеуге қатысты бұл сұрақ түсінікті. Алдын ала тергеу органдары тұлғаны айыптау немесе айыптаудан бас тарту барысында, сот органы айыптау және ақтау үкімін шығару барысында осы мән-жайларды дәлелдеуге тиісті. Ал, қылмыстық істі қозғауға қандай әсерін тигізеді? Бұл мән-жайларды қылмыстық істі қозғау барысында дәлелденуге жататын мән-жайлар деп айта аламыз ба? Бұл жерде, осыған байланысты, М. М. Михеенконың тұжырымдаған дәлелдеу тақырыбының анықтамасы теориялық-құқықтық тұрғыдан қызығушылық туғызады. Ол былай деп жазды: «Дәлелдеу тақырыбы дегенді... қылмыстар туралы өтініштер мен хабарларды шешу үшін, сондай-ақ іс бойынша іс жүргізудің алдын алу шараларын қабылдау үшін қажетті қылмыстық іс жүргізу заңында көзделген жағдайлардың жиынтығы деп түсінуіміз керек». М.М.Михеенконың пікірі бойынша бұл мән-жайлар жиынтығы, қылмыс туралы өтініштер хабарларды шешу және алдын ала шаралар қабылау үшін анықталуға жататын мән-жайлар

Келтірілген анықтамаларды талдау дәлелдеу тақырыбы үшін анағұрлым тән сипаттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- 1) дәлелдеу тақырыбының құқықтық сипаты бар, қылмыстық іс жүргізу заңдары ұйғарымдарымен байланыста болады;
- 2) дәлелдеу тақырыбы қылмыс оқиғасымен гносеологиялық байланыста болады және бет алды сипат алуы мүмкін емес;
- 3) дәлелдеу тақырыбының элементтері — қылмыс жасаудың жағдайларын қорытындап, түсінік беретін ыңғайлы ақпарат жүйесі;
- 4) қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу — дәлелдеу тақырыбын анықтамайынша мүмкін емес;
- 5) дәлелдеу тақырыбына енетін жағдайлар тізбесі ең төменгі деңгейде болады;
- 6) бұл тізбе әрбір іс бойынша анықтау үшін міндетті болып табылады;
- 7) дәлелдеу тақырыбының ең болмаса бір элементін анықтамау іс бойынша дәлелдемелердің толық көлемде жиналмағандығын, сондай-ақ адамның кінәлілігі дәлелденбегендігін анықтау үшін негіз болып табылады;

8) дәлелдеу тақырыбының элементтері логикалық тұрғыдан өзара байланысты және өзара себепті болады, уақыт және кеңістік, жалпы және жеке меншік, тұтас және бөлек, алғы-шарт пен салдар және тағы басқа да философиялық категориялардың мәнімен және мазмұнымен анықталады.

Дәлелдеу пәнінің құқықтық сипаты туралы айта отырып, болашақ заңдық тұрғыда анықталатын дәлелдеу соңғысына тән құқық нормалары элементтерінен өзінің нормативтік бекітілуін табуға тиіс екенін есте ұстау қажет. Осы көзқарастар тұрғысынан дәлелдеу пәнінің құқықтық табиғатын шектеу ҚДЖК-нің 117 және 481-баптарының мазмұндарымен байланысты ғана біржақтылыққа және мәселенің мәнісін толық түсінбеушілікке әкеліп соғады

Дәлелдеу тақырыбының жорамалы бірқатар қылмыстық іс жүргізу нормаларында көрініс тапқан және жинақтаушы сипаты бар. Жорамалдаудың мәні мынадан көрінеді: қылмыстық іс бойынша іс жүргізген кезде уәкілетті адам не орган ҚДЖК-нің 117-бабында, ал кәметке толмағандардың істері бойынша, сондай-ақ ҚДЖК-нің 481-бабында санамаланған жағдайларды анықтауға тиіс. Уәкілетті адамның (анықтаушы, тергеуші, прокурор, судья) не уәкілетті органның (қылмыстық ізге түсу органы, сот) процессуалдық жағдайына, сондай-ақ іс жүргізудің кезеңіне байланысты туындайтын құқықтық салдардың түрлі сипаты болады.

Дәлелдеу пәні немесе тақырыбы туралы құқықтық норма диспозициясы оның жорамалына өте жақын үйлеседі және қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастардың тиісті субъектілері ҚДЖК-нің 117 және 481-баптарында көзделген жағдайларды дәлелдеуге міндетті екендігінен көрінеді. Диспозиция сипатында ҚДЖК-нің 24,191-баптарында шешіш ұйғарымдамалар көрінуі мүмкін.

Бұрын айтылған сияқты, нормалар нақты қылмыстық іс жүргізу жағдайына байланысты әр түрлі болуы мүмкін. Мәселен, адамның кінәлілігін анықтамау оған қатысты қылмыстық ізге түсуді қысқартуға әкеліп соғады немесе тергеушінің жасалған қылмыстың барлық жағдайларын анықтауы істің материалдарын сотқа жіберуге әкеледі, сот тарапынан болған тап осындай іс қылмыстық заң белгілеген жаза тағайындауға әкеледі.

Сонымен, дәлелдеу пәні немесе тақырыбы, қылмыстық процестің кез келген сатысында дәлелденуге жататын мән-жайларды құрайды. Қылмыстық істі қозғау сатысы одан тыс емес Жоғарыда аталғандай, дәлелдеу пәніне

- оқиға және қылмыстық заңда көзделген қылмыс құрамының белгілері (уақыты, орны, қылмысты жасаудың тәсілі және басқада жағдайлары) жатады. Қылмыстық істі қозғау барысында – жасалған қылмыс туралы хабар түскен кезде – жасалған іс-әрекеттің қылмыс екендігі дәлелденуге тиіс. Құқыққа қайшы іс-әрекет, қылмыс емес, құқық бұзушылық болып шығуы мүмкін. Практикада жие кездесетін жағдай, қылмыс деп сараланған іс әрекеттің азаматтық немесе әкімшілік құқық бұзушылық болып шығуы. Мысалы ретінде, Семей сотының тәжірибесінен алынған бір оқиғаны келтіруге болады. Бұл оқиға жөнінде, осыдан екі жыл бұрын, бұқаралық ақпарат құралдары бірнеше рет хабарлаған. Азаматша З., бұқаралық ақпарат құралдарына тоңазытқыш жөндеу туралы жарнама береді. Жарнамаға көңіл аударған тұлғалармен кездесіп, тоңазытқыштарын жөндеуге алғаны жөнінде қолхат беріп көрсететін қызметінің жарты ақысын алады. Мерзім өткеннен кейін, тоңазытқыш иелері қызмет көрсетуінде, мүлігінде таба алмайды. Түскен арыздар бойынша өкілетті органдар, З. азаматшасының іс-әрекеттерін алаяқтық деп саралап, оған қарсы қылмыстық іс қозғайды. Кейіннен, прокуратура органдары алаяқтықты азаматтық міндеттемелерін орындамауға саралайды да, қозғалған қылмыстық істі қысқартады. Бұл жерде, істі қысқартудың себебі болып, қылмыс құрамының және оған қоса қылмыс белгілерінің дәлелденбеуі табылады. Сондықтан, қылмыс деп сараланған іс-әрекеттің барлық белгілері толық дәлелденуге тиісті. Ал дәлелдеу, қылмыстық істі қозғау барысында жүзеге асырылуға тиіс;

- адамның қылмыстық заң тыйым салған әрекетті жасау кінәсі, оның кінәсінің нысаны, жасалған әрекеттің себептері, құқықтық және іс жүзіндегі қателіктер. Сезікті, айыпталушы ретінде тартылған тұлғаның кінәсін дәлелдеу қылмыстық процесте күрделі қызмет. Кінәсіз адамдардың жауапқа тартылған жағдайлары жиі кездеседі. Тұлғаның кінәсін дәлелдеу тек қана қылмыстық істі қозғау сатысының емес, бүкіл қылмыстық процестің мақсаты. Алдын ала тергеу

барысында кінәлі деп есептелген тұлғаға қатысты, сот, ақтау үкімін шығаруы мүмкін. Сонымен қатар, қылмыстық істі қозғау үшін, қылмыс оқиғасының дәлелденгені жеткілікті, істі қозғау барысында кінәлі тұлға белгісіз болуы мүмкін. Қай жағдайда, істі қозғау барысында тұлғаның кінәлілігінің дәлелденгендігі іс үшін маңызды болып есептеледі. Қылмыстық істі қозғау кезінде, тұлғаның кінәсін анықтауға байланысты барлық қажетті сі-әрекеттер жасалуға тиіс, себебі, біріншіден тұлғаның кінәлілігі және кінәсінің нысаны қылмысты басынан дұрыс саралауға мүмкіндік береді; екіншіден, тұлға кінәсін мойындап келу жағдайларын алатын болсақ, басқа тұлғаның кінәсін өз мойнына алу жиі кездеседі. Сондықтан тұлғаның кінәлілігін дәлелдеу қылмыстық процестің барлық сатыларына тән жағдай;

- айыпталушы жауапкершілігінің деңгейі мен сипатына және ықпал ететін жағдайлар. Бұл жағдайларда қылмыстық істің қозғалуына ықпал етуі мүмкін. Мүмкін, сезікті не айыпталушы ретінде тартылған тұлға қылмыстық жауаптылықты атқармайтын тұлғаларға жатады не оларды жауаптылықтан босатуға негіздер бар;

- айыпталушы тұлғасын сипаттайтын жағдайлар. Аталған жағдайлар, міндетті түрде қылмыстық істі қозғау барысында дәлелденуге жатады. Себебі, қылмыстық істі қозғау кезінде айыпталушы ретінде тартылған тұлғаға мәжбүрлеу шаралары қолданады, мәжбүрлеу шараларының түрін таңдау кезінде міндетті түрде тұлғаның жеке басын анықтайтын барлық мән-жайлар есептелуге тиісті. Тұлға рецидивист болуы мүмкін немесе керісінше барлық жағынан онды сипатталуыда мүмкін;

- жасалған қылмыстың салдары;

- қылмыс келтірген зиянның сипаты мен мөлшері. Бұл жағдайларда қылмыстық істі қозғау барысында дәлелденуге жатады. Жоғарыда айтылғандай, қылмыс, ҚР ҚК-нің баптарына сәйкес сараланады, іс-әрекетті баптың 1-ші не 2-ші тармағына сәйкес саралау жауаптылық сұрағын басқаша қояды;

- әрекеттің қылмыстылығын жоққа шығаратын жағдай, қылмыстық жауапкершілік пен жазалаудан босатуға әкеліп соғатын жағдай. Бұл жағдайларда қылмыстық істі қозғау сатысында дәлелденуге жатады. Немесе, керісінше, қылмыстық істі қозғаудан бас тартуға және қозғалған қылмыстық істі тоқтатуға мүмкіндік береді.

Сонымен дәлелдеу пәні ретінде белгіленген жағдайлардың барлығы қылмыстық істі қозғау кезінде орын алады

Дәлелдеу тақырыбы ұғымы біріншіден, объективтік шындыққа қол жеткізу деңгейі көзқарасы тұрғысынан дәлелдеу барысының өзін, екіншіден, қатыстылығы және іске жіберілетіні, толықтығы, объективтілігі және жан-жақтылығы, дұрыстығы және сенімділігі көзқарасы тұрғысынан қалыптасатын (немесе қалыптасқан) дәлелдемелер жүйесі тұрғысынан сипатталатын дәлелдеу шектері ұғымымен тығыз байланысты. Сонымен бірге әдебиетте қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлелдеу шектерінің мәнісі мен маңыздылығы туралы әр түрлі пайымдаулар айтылып жүр.

"Дәлелдемелер теориясының" авторлары дәлелдеу шектерін дәлелдемелердің қажетті және жеткілікті жиыны деп түсінеді, іс бойынша жиналған дәлелдемелер жиыны дәлелдеуге жататын мән-жайлардың, ізделінген кешенін анықтау жолымен істі дұрыс шешуді қамтамасыз етеді. Дәлелдеу тақырыбы мен шектері ұғымдары өзара байланысты және өзара тәуелді: алғашқысы — мақсаты, екіншісі — оған қол жеткізудің тәсілдерін білдіреді. Осы көзқарасты процессуалистердің көпшілігі қолдайды. Бірақ, В.П. Корюкаев, мұндай көзқарас «дәлелдеу шектерінің бір жағын ғана білдіреді, өйткені болмысты дұрыс бейнелейтін дәлелдемелердің жиынтығы оқиғаның мән-жайы туралы сенімді қорытындыны қалыптастыруға байланысты, қорытынды өз кезегінде дәлелдемелерді бағалау негізінде жасалады. Дәлелдемелерді бағалау дәлелдемелердің жалпы процесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Демек, әңгіме дәлелдеудің шектері туралы емес, олардың алғы шарттары туралы ғана болуы мүмкін» дейді

Дәлелдеу шектерінің мазмұны дәлелдемелер мен олардың көздерінің көлемін қамтитын не дәлелдеудің шектері мен тақырыбы арасында шекара қойылмайтын бірқатар пайымдаулар да бір жақты болып табылады. М. С. Строговичке сілтеме жасайтын болсақ, ол былай деп тікелей атап көрсетеді: «...Дәлелдеу тақырыбының не пәнінің анықтамасы іс бойынша зерттеудің

шектері мен бағыты анықтамасын білдіреді» Бұл орайда ол дәлелдеу тақырыбы мен дәлелдеу шектері ұғымдарының ұқсастығы туралы Г. М. Миньковскийдің пікіріне сілтеме жасайды.

Сөз жоқ дәлелдеу тақырыбы мен дәлелдеу шектерінің өзара байланысты екендігіне қарамастан—бұл ұғымдар бір мәнді емес. Ф. Н. Фаткуллиннің пікірі бойынша қылмыстық процестегі дәлелдеу шектері дегенді «тексерілетін тергеу жорамалдарының толықтығын, анықталуға тиісті фактілердің терең зерттелуін (мән-жайлардың), осы фактілердің болуын немесе жоқтығын тану үшін міндетті дәлелдемелер мен олардың көздерінің толықтататын және іс бойынша жасалған қорытындылардың негіздемелерінің жеткіліктілігін білдіретін осы қызметтің шекаралары» деп түсіну қажет

Сот ісін жүргізудің кезеңіне байланысты белгілі бір іс бойынша дәлелдеу шектерінің сәйкес келуі туралы мәселені шешудің теориялық-практикалық маңызы бар. Сот ісін жүргізу мақсаттары мен міндеттерінің бірлігі жағдайында іс бойынша дәлелдеу шектері тергеу үшін де, сот үшін де өзгеріссіз қалады деп ойлаған қисынды. Оның үстіне бұл ереженің заңдылық негізі бар, ол мынадан көрінеді, сот талқылауы тұтастай және толық алдын ала тергеу материалдарына негізделеді. Сонымен бірге, соттың заңдық өкілеттігі де бар, сот талқылауы кезінде алдын ала тергеуге белгісіз дәлелдемелер зерттелуі мүмкін. Алай-да бұл мәселе дәлелдеу шектері іс жүргізудің кезеңіне байланысты өзгеріп отырады дегенді білдірмейді.

Тақырыбы: Оқиға болған жерді қарау тергеу әрекеті (Өзекті дәріс)

Түйінді сөздер: Оқиға болған жер; тергеу тобы; тергеуші; анықтаушы; куә; куәгер; Тергеу әрекеттері, Хаттама; қаулы; оқиға болған жерді қарау тәртібі; Алдын-ала тергеу әрекеттері

Негізгі сұрақтар:

- 1) Оқиға болған жерді қарауға дайындық.
- 2) Тергеу тобы. Оқиға болған жерді қараудың жұмыс кезеңі.
- 3) Оқиға болған жерді қарау кезінде қолданылатын техникалық-құрал-жабдықтар.
- 4) Мәйітті қарау ерекшеліктері. Оқиға болған жерді қараудың қорытындысы.
- 5) Қарау тергеу әрекетінің хаттамасы.

Негізінде қылмыс болған жерге ең бірінші анықтау органы келеді, сондықтан егер де қылмыс әрекеттері өз өрісінің жалғасын тауып жатса, анықтау орган бұндай әрекеттің жолын кесу керек.

Алдын-ала тергеу міндетті болып табылатын істер бойынша анықтама жүргізу анықтаушы орган істі тергеушіге жіберу туралы қаулымен аяқталады.

Негізінде осы тергеу кезінде жиналған көптеген дәлелдемелер келешекте тергеушінің істі сотқа жіберген кезде дәлелдеме есебінде пайдаланады. Негізінде анықтау органы істі тергеушіге жіберу туралы қаулының насаны заңды көрсетілмегенімен мағыналық жағынан анықтама жүргізу мен алдын-ала тергеу жүргізу бір-бірімен байланысты екенін байқауға болады.

Сонымен қатар тергеушіге жіберу туралы қаулы анықтау органның анықтама кезінде жасалған қызметінің қорытынды көрінісін байқауға болады. Анықтама кезінде жиналған материалдар ҚІЖК-не қайшы келмесе, онда әрі қарай келесі стадияға өтуге кедергі болмайды.

Анықтама өндірісі алдын-ала қарау заңдылыққа негізделеді. Заңдық мағынасы анықтама мен алдын-ала тергеу бірдей болады. Анықтаманы ҚІЖК-де көзделгендей анықтау органдары жүргізеді. Анықтау органның қылмыстық сипатына қарай мақаты болып. Заңмен белгіленген құзыретіне сәйкес қылмыстың белгілерімен оларды жасаған адамдарды табу, қылмыстардың алдын-алу және жолын кесу мақсатында қажетті қылмыстық іс жүргізу және жедел іздестіру шараларын қолдану ҚІЖК-нің 200 бабы бойынша көзделген тәртіппен қылмыстық іс жүргізу және жедел іздестіру әрекеттерін орындау.

Анықтаманы төмендегідей жүзеге асырады: Ішкі істер органдары Ұлттық қауіпсіздік комитеті Сотты құрметтеуге және сот шешімдерінің атқарылу тәртібін бұзуға байланысты қылмыстар туралы істер бойынша әділет органдары. Салық, қаржы заңдарының, сондай-ақ лицензиялау туралы заңдарды бұзуға байланысты қылмыстар туралы істер бойынша салық полиция органдары. Контрабанда және кеден төлемдерін төлеуден жолтару туралы істер бойынша – кеден органдары ҚР-ның Қоруды Күштерінде, ҚР-ның басқа да әскерлері мен әскери құрамаларында шақыру немесе келісім шарт бойынша әскери жиындарды өткеру кезінде запастағы азаматтар; әскери бөлімдердің, құрамалардың, мекемелердің азаматтық қызметкерлері олардың қызметтік міндеттерін атқаруына байланысты немесе осы бөлімдердің, құрамалардың және мекемелердің, орналысқан жерінде жасаған барлық қылмыстары туралы істер бойынша - әскери полиция органдары ҚР-ның Мемлекеттік шекарасы туралы заңдарды бұзу туралы істер бойынша, сондай-ақ ҚР-ның континентальдік шельфінде, жасалған қылмыстар туралы істер бойынша-шекара бөлімдерінің командирлері: ҚР-ның Қаруды Күштерінде, ҚР-ның басқа да әскерлері мен әскери құрамаларында шақыру немесе келісім шарт бойынша әскери қызметін атқарып жүрген өздеріне бағынысты әскери қызметшілер, сондай-ақ әскери жиындар өткеру кезінде запастағы азаматтар жасаған барлық қылмыстар туралы істер бойынша, әскери бөлімдердің, құрамалардың, мекемелердің азаматтық қызметкерлері олардың өзінің қызметтік міндеттерін атқаруына байланысты немесе осы бөлімдердің, құрамалардың, мекемелердің азаматтық қызметкерлері олардың өзінің қызметтік міндеттерін атқаруына байланысты немесе осы бөлімдердің, құрамалардың және мекемелердің орналасқан жерінде жасаған қылмыстары туралы істер бойынша - әскери полиция органы болмаған жағдайда әскери бөлімдердің, құрамалардың командирлері, әскери мекемелер мен гарнизондардың бастықтары.

1) Өздерінің қызметкерлері болған елдерінде жасаған қылмыстар туралы істер бойынша – ҚР-ның дипломатиялық өкілдіктерінің басшылары.

2) Өртке байланысты барлық қылмыстар туралы істер бойынша – мемлекеттік өртпен күресу қызметінің басқару органдары мен бөлімшелері

Жоғарыда көрсетілгендей анықтаманы анықтау органдары мен анықтаушылар жүзеге асырады. Анықтау органның жиналған барлық дәлелдемелері тергеушінің жинаған дәлелдемелері сияқты сот үшін маңызы бар деп саналады.

Анықтама – негізінде қылмыстық іс қозғалғаннан істі тергелу бойынша жіберілген, уақыт аралығында кідірілмей жүргізілетін тергеу әрекеті. Екі кезеннің аралығында процессуалдық әрекеттерден басқа жедел іздестеру және басқа да қызметтер жүзеге асырылу мүмкін. Анықтаманы жүргізетін анықтау органдары өз алдына қойған мақсаттары, қызметтерін процессуалдық тәртіппен жүзеге асырады.

Анықтама жүргізу қозғалған қылмыстық іс бойынша жүзеге асырылады және анықтаушылардың қызметі процессуалдық қызметі деп танылады себебі: оның жинаған барлық дәлелдемелерін, мән-жайларын іске қатысы бар деп тануға болады және дәлелдеме есебінде пайдалануға болады.

Анықтаушы – өз құзыреті шегінде қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыруға уәкілетті мемлекеттік лауазымды адам.

Қылмыстық істер жүргізу заңы бойынша анықтама жүргізудің 2 түрі қарастырылған.

1) Алдын-ала тергеу міндетті болып табылатын істер бойынша анықтама жүргізу

2) Алдын-ала тергеу міндетті болып табылмайтын істер бойынша анықтама жүргізу

Алдын-ала тергеу міндетті болып табылатын істер бойынша анықтама жүргізу: қылмыстық іс жүргізушілік қызметінде анықтаманың осы түрі ерекше деп атауға болады, тіпті алдын-ала тергеуден ажыратып қарастыруға да болады. Қылмыстық істер жүргізу заңының 200 бабына сәйкес алдын-ала тергеу міндетті болып табылатын істер бойынша анықтау органы қылмыс белгілерін байқаған жағдайда қылмыстық іс қорғауға және қылмыстық ізін анықтау мен бекіту жөнінде кейінге қалдыруға болмайтын тергеу іс әрекеттерін: қарауды, тінтуді, алуды, куландыруды, мүлікке арест солуды, сезікткерді ұстау мен олардан жауап алуды, жәбірленушілер мен куәлардан жауап алуды жүргізуге құқылы. Қылмыстық істер бойынша

алдын-ала тергеуді ұлттық Қауыпсіздік комитетінің тергеушілері, Ішкі істер органдарының тергеушілері және саполициясының тергеушілері ғана жүзеге асыра алады. Жоғарыда аталған органдардың тергеушілері өз процессуалдық әрекеттерін белгілі заңдылықтар мен алдын-ала тергеудің қағидаларының негізінде қызметін жүзеге асырады. Алдын-ала тергеу органдарының бұл стадияда негізгі мақсаттары болып: болған қылмыс оқиғасын тез және толық, жан-жақты ашып кінәліні заңда белгіленген тәртіп бойынша жазаға тарту үшін әртүрлі тергеу және жеделіздістіру әрекеттерін жүргізу. Сонымен қатар қылмыстың алдын-алу оның себептері мен мән-жайларын анықтап, келешекте мұндай қылмыс түрін болдырмау, меншік иесіне келтірілген материалдық шығынды айыпкерден өндіру.

Тергеуші алдын-ала тергеуде процессуалдық әрекеттерін жүзеге асырған кезде белгілі бір қағидаларды басшылыққа алады. Ең алдымен қағида ұғымына тоқталғанымыз жөн. Алдын-ала тергеудің қағидалары деп: қылмыстық іс жүргізудегі алдын-ала тергеудің міндеттері мен сипаттарын анықтайтын негізгі ережелері жатады. Бұл аталған ережелер қылмыстық іс жүргізудің басты қағидаларынан туындайтын ережелер. Дәлірек тоқталатын болсақ, алдын-ала тергеу жүргізудің қағидалары мыналар болады: Алдын-ала тергеудің объективтілігі Алдын-ала тергеудің толықтылығы Алдын-ала тергеудің жылдамдылығы Алдын-ала тергеудің белсенділігі Алдын-ала тергеудің тергеу бойынша жиналған мәліметтерді жарияламау Іс бойынша алдын-ала тергеуді жоспарлау. Алдын-ала тергеудің объективтілігі: тергеуші алдын-ала тергеу барысында айыпталушыны кінәләйтін мән-жайларды оны анықтайтын мән-жайларды да қарастыруы қажет, сонымен бірге бір кезеңде кінәлә тұлғаға қатысты айыптауды жоққа шығаратын дәлелдемелерді де жинауы керек, жауапкершілікті жеңілдететін мән-жайларды анықтау қажет. Алдын-ала тергеуде процессуалдық кепілдіктің объективтілігі болып, тергеуші тарапынан айыпталушының заңмен тыйым салынбаған әрекеттермен қорғануға байланысты құқықтарын шектемеу. Алдын-ала тергеу органдарға жүктелген міндеттемелерді орындау. Егер де іс үшін маңызы болған жағдайда, айыптаушының өтініші мен арызын қанағаттандыру қажет.

Алдын-ала тергеудің толықтылығы: бұл қағида алдын-ала тергеудің объективтілігі қағидасымен тығыз байланысты. Бұл қағида бойынша істің барлық мән-жайын толығымен зерттелуге тиіс. Бұл жерде қылмыстық орны, оған тән барлық қасиеттер және айыпталушының жеке басы туралы мәліметтер анықталады. Жасалған әрекеттердің мақсаты қарастырылады. Егерде тергеушінің болжауында іс бойынша қалыптасқан қарама-қайшы версиялар жоққа шығарылып, қылмыстың сүреті нақты ашылып және қылмысқа қатысушы тұлғалардың рөлі белгілі болған жағдайда алдын-ала тергеуде толық және жан-жақты мәселелері шешілді деп пайымдайға болады.

Алдын-ала тергеудің жылдамдығы. Алдын-ала тергеудің жылдамдығы заңда бекітілген алдын-ала тергеумен анықтама жүргізудің уақытымен байланысты болады. Алдын-ала тергеудің жылдамдығы бұл тергеудің белсенділігі мен уақытысында тергеу әрекеттерінің жасалуы болып табылады. Тергеуде тез және оперативті әрекеттердің нәтижесінде көптеген іс үшін маңызды заттай және басқа да дәлелдемелерді алуға болады.

Алдын-ала тергеудің белсенділігі. Бұл қағида бойынша: тергеуші өзінің бастамасымен қылмыстық істі қозғайды. Барлық дәлелдемелерді жинап, қылмысты ашу үшін барлық заңмен тыйым салынбаған шараларды қолданады. Сонымен қатар тергеуші іске қатысушы тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауы керек.

Алдын-ала тергеу бойынша жиналған мәліметтерді жарияламау. Бұл қағида жүргізіліп жатқан қылмыстық істің мәнін толық № жан-жақты ашу үшін маңызды роль атқарады. Кез келген іс бойынша жиналған мәліметтер тек қана тергеу жүргізіп жатқан органның рұқсатымен ғана жариялауға болады. Қылмыстық іс бойынша мәліметтерді алдын-ала хабарлау, тергеуге теріс әсерін тигізеді. Қылмыс жасаған тұлға тергеу әрекеттері сәтті жүріп жатқанын біліп, жасаған қылмыстың іздерін тергеу жүргізіп жатқан органдардан жасырылуы мүмкін. Өзінің кінәсіздігі туралы жасанды дәлелдемелер әзірлеуі мүмкін. Сонымен қатар тергеу бойынша көзделген уақыттап алдын-ала жариялау айыпталушының мүддесіне теріс әсерін тигізу мүмкін. Жеткілікті негіздерсіз азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделеріне, қоғамдағы беделіне

теріс әсерін немесе зиян келтіруі мүмкін. Тіпті тергеу кезінде тұлғаның қылмыстық іске қатысы жоқ екендігі де анықталып, қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды. Алдын-ала тергеу бойынша жарияламау қағидасының маңызы осында байқалады. Жоғарыда айтылған мәліметтерді ескере отырып, алдын-ала тергеу бойынша мәліметтерді тергеушінің немесе прокурордың рұқсат етілген көлемінде ғана жириялауға болады. Қажет болған жағдайда тергеуші куәлардың, жәбірленушіден, азаматтық талапкер мен жауапкерден, аудармашыдан, эксперттен, айғақтардан және басқа да тергеуге қатысушы тұлғалардан болған мәліметтерді жарияламау туралы подписка алады. Бұндай ережені бұзған тұлғалар қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Подписка процессуалдық рәсімдеу жағынан тергеу әрекетінің тиісті хаттамасында немесе ерекше процессуалдық құжат түрінде толтырылуы мүмкін.

Іс бойынша алдын-ала тергеуді жоспарлау.

Алдын-ала тергеу әрекеттері нәтижелі өту үшін тергеуші тергеу әрекеттерін жоспарлы түрде жүргізу керек. Алдын-ала тергеуді жүргізу кезінде жоспарлаудың нәтижесінде, жедел-іздістіру органның көмегімен қылмысты тез және толық ашуға көмектеседі. Тергеуші қылмыстық істі өз өндірісіне қабылдағаннан кейін тергеудің жалпы жоспарын құрады. Практика жүзінде тергеушіге белгілі мәліметтер бойынша жоспар құрудың 2 варианты болуы мүмкін. Алдын-ала тергеуді жүргізу алдында нақты фактілік мәліметтер жеткілікті болған жағдайда іс бойынша ашық жоспар құрастырылады. Мысалы: ревизия материалдары бойынша қозғалған іс немесе анықтау органдармен алғашқы тергеу әрекеттері жүргізілген жағдайда. Алдын-ала тергеуді жүргізу кезінде нақты мәліметтер жоқ. Бұндай жағдайда тергеуші алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізуін жоспарлайды, содан кейін ашық жоспар құрады. Бұл қағида істі дұрыс, жылдам ашыға көмектеседі.

Қылмыстық іс бойынша алдын-ала тергеу белгілі бір тергеу әрекеттерінен тұрады. Ол әрекеттердің бағыты іс үшін маңызы бар мән-жайларды анықтауға, дәлелдемелерді жинау мен тексеруге, айыпталушыны жазалауға көмектеседі. Осы аталған әрекеттердің барлығы істің мән-жайларына, әрбір істің ерекшелігіне қарай әртүрлі сипатты болады. Алдын-ала тергеу ҚДЖК-сі бойынша екіге бөлінеді: анықтама және алдын-ала тергеу. Процессуалист ғалымдар алдын-ала тергеудегі анықтама түріне төмендегідей түсініктеме берген.

Тексерудің қорытындысынан алынған ақпараттардың артықшылықтары, бәрінен бұрын, осының негізінде нақты жәйттердің заңды бағасын (жіктеуін) тез арада жүзеге асырып және оның қылмыстық-құқықтық мәнін анықтау. Сонымен қатар бұл ақпарат заңды бұзушылықты жоюға, уақытты, күшті және заттарды үнемдеуге, оның үстіне қылмыспен күресуде шабуыл принциптерін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Тұрғын үй және басқа да ғимараттарға, құрылыстарға, жер участогына, көліктік және басқа да техникалық жабдықтарға кіру және оларды зерттеу қылмыстық оқиғалар туралы мәліметтер сенімді айғақтарды жинау және дұрыс бағалауға және қылмыстық-іс жүргізу мен криминалистік заттар және тәсілдер әлсіз болса да, оның бөлек бір элементтері туралы шамамен ақпараттар алуға мүмкіндік береді.

Тұрғын үй және басқа да ғимараттарға, құрылыстарға, жер участогына, көліктік және басқа да техникалық жабдықтарға кіру және оларды зерттеу құқық қорғау органдары аппараттарының жедел жұмыстарының тәжірибесінде қылмыспен күрестегі шынайы қару болып саналады, жедел-іздістіру жұмыстарының қызметкерін тапсырылған міндеттерді шешуде творчестволық түрде жақындауын мәжбүр етеді.

Тұрғын үй және басқа да ғимараттарға, құрылыстарға, жер участогына, көліктік және басқа да техникалық жабдықтарға кіру және оларды зерттеу тергеу-тексеру жұмыстарымен ұқсастықтары бар. Бұл ұқсастық, екі жағдайда да жағдаятты тексерушілер жүзеге асыратын, қылмыстық оқиғаға байланысты, қылмысты ашу және алдын алу үшін мағынасы бар заттар мен құжаттарға өзіндік қабылдау. Бұл қабылдаудың зерттеулік сипаты бар (жағдайды алуға және талдауға бағытталған, іздерді табу және белгілеу, басқа да шынайы мәліметтерді белгілеу).

Сонымен қатар, тексеру - тұрғын үй және басқа да ғимараттарға, құрылыстарға, жер участогына, көліктік және басқа да техникалық жабдықтарға кіру және оларды зерттеуден тергеу жұмыстары сияқты өзгешеленеді.

Тергеу жұмыстары: тергеу жүргізуге құқығы бар тұлғамен куәгерлердің қатыстырылуымен оқиға болған жерді тексеру, іздерді іс жүргізуде бекіту және тергеу міндеттерін шешуге қажетті басқа да нақты мәліметтерді бекіту мақсатында жүргізеді; тергеуші қарау кезінде жедел жұмыс қызметкерін, айыпталушыны, күдіктіні, жәбірленушіні қатыстыруға, маманды шақыруға құқылы; тергеу жұмыстарында алынған мәліметтер іс жүргізу құжатында оқиға болған жерде жасалған хаттамада баяндалады және айғақ көздері болып табылады.

Тұрғын үй және басқа да ғимараттарға, құрылыстарға, жер участогына, көліктік және басқа да техникалық жабдықтарға кіру және оларды зерттеу

- Қазақстан Республикасының «Жедел-іздістіру жұмыстары туралы» Заңында ескертілген, іс жүргізу түріндегі емес жедел-іздістіру шаралары; ол жедел шаралар жүргізу қызметкерімен немесе оның тапсырмасымен басқа да тұлғалармен тәртіпке қарап, іс қозғауға дейін де, қылмыстық істі тексеру кезінде де жүргізіледі және өзіндік көмекші сипаты бар; ЖШС жүзеге асырушы қызметкер астыртындықты қатаң түрде сақтай отырып, басқа бір жағдайларда штаттық және штаттан тыс қызметкерлерді, мамандарды көмекке шақыруы мүмкін; тұрғын үй және басқа да ғимараттарға, құрылыстарға, жер участогына, көліктік және басқа да техникалық жабдықтарға кіруде табылған қылмыстың құралдары мен заттары, құжаттар мен бағалы заттарды зерттеу куәгерлерсіз өткізіледі.

Тұрғын үй және басқа да ғимараттарға, құрылыстарға, жер участогына, көліктік және басқа да техникалық жабдықтарға кіру және оларды зерттеу тексеру сияқты жұмыспен ұқсас, бірақ оларды келесі себептермен шатастыруға болмайды. Айрымашылық құқықтық тәртіп белгілеуде, оларға қатысушы адамдарда, шешілуші міндеттерде, жүргізудің жағдайлары мен нысандарында түр.

Тексеру тергеу жұмысы сияқты ашық түрде, мәжбүрлеу түрінде жүргізіледі, және жазбаша мен заттық айғақ болатын қылмыстың құралдары және іздерді табу, жер участоктерін, тұрғын үй, қызметті және басқа да ғимараттарды тексеруге ғана арналған емес, сонымен қатар қылмыстық істің мәліметтеріне қосу мақсатында, нақты бір объектіні алу үшін де жүргізіледі. Ол ҚР ҚЖК сәйкес тергеушінің (прокурордың рұқсатымен жауап алуды жүргізетін тұлғаның) дәлелденген қаулысы бойынша өткізіледі. Тұрғын үй және басқа да ғимараттарға, құрылыстарға, жер участогына, көліктік және басқа да техникалық жабдықтарға кіру және оларды зерттеуді қолдануда біреуді мәжбүрлеу есептелмейді. Тексеруден кейін табылған заттар мен бір қаттар, тәртіпке байланысты, алынып тасталмайды, егер бұндай әрекет болса, онда олар әрине, қылмыстық іске айғақ ретінде заңдастырусыз қосыла алмайды. Оған қоса тексеру кезінде міндетті түрде куәгерлердің қатысулары қажет. Оның қорытындыларымен тиісті хаттама жасалынады.

Тақырыбы: Жедел-іздістіру әрекеттері (Ақпараттық дәріс)

Түйінді сөздер: іздістіру, үлгілерді алу, жедел-іздістіру қызметі, жедел іс шаралары, арнайы шара, жалпы шара, жедел тактикалық операция

Негізгі сұрақтар:

- 1) Қылмыскердің ізін суытпай іздістіру шаралары.
- 2) Сұрау әрекеттерін жүргізу.
- 3) Қылмыскердің фотороботы арқылы іздістіру.
- 4) Тіркеу арқылы мәліметтер жинастыру.
- 5) Қылмыстық іс қозғау негіздері мен себептері.

б) Қылмыстық іс қозғау ерекшеліктері.

жедел-іздістіру қызметі - адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті қорғау, шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың арнаулы қызметтерінің қылмыстық қол сұғуынан, сондай-ақ барлау-бүлдіру әрекетінен қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жедел-іздістіру қызметін жүзеге асырушы органдар Қазақстан Республикасының Конституциясына, осы Заңға және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес жүзеге асыратын жария және жасырын жедел-іздістіру, ұйымдастыру және басқару іс-шараларының ғылыми негізделген жүйесі

Адамдарға сауал қою - жедел-іздістіру қызметінің міндеттерін шешу үшін маңызы бар нақты ақпаратты осы ақпарат бар немесе болуы мүмкін сауал қойылған адамның сөздерінен жинау; анықтамалар алу - қызығушылық туғызатын ақпарат бар немесе болуы мүмкін тиісті жеке немесе заңды тұлғаға ресми сауал жіберу жолымен жедел-іздістіру қызметінің міндеттерін шешу үшін маңызы бар нақты ақпарат алу; Кейінгі жылдары жедел-іздістіру қызметінің мәселелері жедел-іздістіру қызметінің жиынтығы құрылған НКВД-МВД басшылық құрамының Алматы мектебінде, "Жедел-іздістіру қызметінің" кафедралары бар КСРО ИМ Алматы арнайы милиция мектебінде, ІІМ Қарағанды және Алматы жоғары мектептерінде жүйелі түрде оқытылды. Қазіргі таңда мұндай жиынтықтар мен кафедралар аталмыш пәннің оқытылуы арнайы әдебиет пен материалдық-техникалық базасымен қамтамасыз етілген Республика ІІМ-нің барлық арнайы оқу орындарында бар. Оқыту процесі қылмыстарды ашу, тергеу және болдырмау тәжірибесімен тығыз байланысты.

Жедел-іздістіру қызметінің және оның негізгі субъектісі — қылмысты іздестірудің теориясы мен тәжірибесін танудағы тарихи көзқарас өткенді саралауды қажетті түрде белгілейді. Тарихи көзқарас оқыту процесінде де үлкен рөл атқарады. Ол жедел-іздістіру қызметінің теориясы мен тәжірибесі жөніндегі дұрыс емес көзқарасқа жақсы қайтарым болады, алғашқы деректемелерге сүйену қажеттілігін тудырады, аталмыш құбылысты объективті бағалауға жәрдемдеседі.

Отандық қылмысты іздестіру мен жедел-іздістіру қызметінің пайда болуына қатысты тарихи құжаттар алғаш қадамдарынан бастап оперативті жұмыста заңдылықты, демократиялылықты, жеделділік пен ғылымилықты орнатуға, жалпы милиция бөлімшелерімен және халықпен, сондай-ақ сот билігімен өзара әрекеттесуге ұмтылғандығын дәлелдейді.

О л т у р а л ы қылмысты іздестірудің жұмысын ретке келтіретін алғашқы құжаттардың бірі: 1919 жылдың аяғында (дәл күні белгісіз) орталық іздестіру жасаған, кеңестік жұмысшы-шаруа милициясы Бас басқарамасының Меңгерушісі мен Орталық іздестірудің бастығы қол қойған "Қылмысты іздестіру жөніндегі нұсқау" айқын дәлелдейді.

Өте қызықты және маңызды бұл құжатты, менің пікірімше, жедел іздестіру қызметінің пайда болуының бастауын жақсырақ түсіну үшін осының барлығының болған уақыты мен орнын жақсы ұғыну көз алдына елестету үшін білу қажет.

Нұсқау ең әуелі жедел жұмысты жүзеге асырушы Қылмысты іздестіру аппараттарының бағыну тәртібін (иерархиясын) анықтады.

Мәселен Ресейде қылмысты іздестірудің барлық бөлімшелері қылмысты іздестірудің Орталық басқарамасына бағынды.

Нұсқау бөлімшелер бастықтарына, олардың көмекшілерін, инспекторларға, субинспекторларға және барлық дәрежедегі агенттерге қатысты болды. Сол жылдары қылмысты іздестіру қызметкерлерінің лауазымы осылай деп аталды.

Қылмысты іздестіру қызметінде заңдылықты сақтау және сонымен бірге ресми түрде жарияланған нормативтік актілерді басшылыққа алу талабы назар аудартады.

Барлық іс-әрекеттерінде аталған тұлғалар "Жұмысшы-Шаруа үкіметінің заңдары мен үкімдері жинағын", сондай-ақ ресми органдарда жарияланған үкіметтік биліктің декреттері мен қаулыларын дәлме-дәл басшылыққа алуы тиіс деп айтылады Нұсқауда.

Қылмысты іздестірудің жұмыс мақсаты айқын, нақты анықталып жедел қызметтің өзіне тән әдістері көрсетілді.

Қылмысты іздестіру бөлімшелері жасырын агентура мен сырттан бақылау жолымен қылмыстардың дайындалып жатқандарын алдын алу, жасалынғандарын ашу және мәлім болғандардың жолын кесуді мақсат етеді".

Ол үшін оларда қылмыстық және теріс элементтер үстінен жүйелі қадағалау болуы керек ұрылардың пәтерлері, тоналғанды алып-сатарлар контрабандистер, жалған ақша жасаушылар жөнінде мәліметтер, күдікті адамдар үстінен, әсіресе көпшілік жиналған орындарда, мысалы: театрларда, көңіл ашатын базарларда, процессияларда және т.б. бақылау, қылмыстық сипаттағы барлық оқиғалар жөнінде хабардар болуы тиіс. Тиісті жағдайларда қылмысты іздестіру бөлімшелері алдын ала анықтау жүргізеді".

Қылмысты іздестірудің сот билігі органдары мен жалпы милициямен өзара әрекеттесу механизмін мен мақсаты белгіленген болатын. Бұл орайда ең бастысы мүмкіндігінше істелінген қылмыстардың бір де бірі ашылмай қалмауын, кінәлілердің іздестірілуіне көңіл боліп, қылмысты іздестіру өз қызметінде сот билігі органдарымен және жалпы милициямен тығыз байланыс ұстап тұратындығы айтылған. Ерекше жағдайларда, қызметкер бастығының тапсырмасы бойынша өзінің, губерниясы немесе қаласының сыртында да, әсіресе қандай да бір шара қабылдауда кешіктіру қылмыс ізінің немесе кінәлінің жасырылуына қауіп төндірген кезде, іздестіру мен алдын ала анықтауды жүргізе алды.

Басқа қалаларға қызметке жіберілген қызметкерлер орнына келісімен қылмысты іздестірудің жергілікті бөлімше бастығына келіп, онымен бірлесіп және одан тиісті жағдайларда тілсуге, алу мен тұтқындауға ордер алып, оның көмегімен іс бойынша өрі қарай тергеу жүргізуге міндетті болды.

Қылмысты іздестіру қызметкерлері қажет болған жағдайларда жордем алу үшін жалпы милицияға сүйене алатын, қылмыстарды тергеу, кінәлілерді іздестіру мен ұстау, сондай-ақ, сұрау салу, тілту, алу секілді жеке істерді тергеу іс-әрекеттерін жүргізу бойынша сот билігі мен жалпы милицияның тапсырмаларын орындауға міндетті болған.

Қылмысты іздестіру қызметкерлеріне тапсырмалар сот билігімен жазбаша түрде қылмысты іздестіру бөлімшелері арқылы беріледі деп қарастырылды. Ал ауызша тапсырма алып, қылмысты іздестіру бөлімшесі оны орындаудан бас тартпай, оның жазбаша расталынуын сұрату тиіс.

Сот билігінің тапсырмаларын қылмысты іздестіру қызметкерлері алған жағдайда соңғылары ол жөнінде тікелей өзінің бастығына немесе оның көмекшісіне хабарлауға міндетті.

Қандай да бір іс бойынша бір уақытта республиканың әртүрлі жерлерінде іздестіру шараларын қабылдау қажет болған жағдайда немесе іздестіру барысында қылмысты іздестіру бөлімшесінің шет елдік өкіметпен қатынас жасау немесе қызметкерлерді шет елге қызметке жіберу қажеттілігі туындағанда бөлімше бастығы Орталық іздестіруге ұсынумен кіруге міндетті болды.

Нұсқау жедел ақпарат көздерін, оны тіркеудің іс жүргізу рәсімі мен тексеру тәсілдерін қамтыды. Қылмысты іздестіру қызметкерлер қатарында: халықтың қауесеті; сөз тасулар; қылмыстың куәсі болмаған тұлғалардың мәлімдемелері; қылмыстың куәсі болған тұлғалардың мәліметтері; мексмердің, ұйымдар мен лауазымды тұлғалардың хабарламалары; жәбірленушілердің шағымдары; қылмыспен оның іздерінің бар екенін тікелей жеке куәландіру; кінәсін мойындап келу секілді әр түрлі дерек көздері не сүйсініп жасалған қылмыстар жөнінде мәліметтер жинап қабылдауға бұйрық берілді. Өтініш қабылдаушы арыз берушіні оқиғаның мән-жайы жөнінде немесе оған белгілі қылмыстық іс-әрекеттердің белгілері жайында сұрастыруға және ауызша өтініштің мазмұнын толығымен хаттамаға түсіріп, хаттама жасауға, ал жеке берілген шағымның мазмұнын арыз берушінің сұрау салуымен дерек тексеруге міндетті болды. Арыз беруші берген заттық дәлелдемелер мен құжаттар жөніндегі мәліметтер олардың толық сипаттамасымен хаттамаға түсірілді.

Өтініш хаттамасына арыз беруші және өтінішті қабылдаған лауазымды тұлға қол қойған. Қайсы біреуді қылмыстық іс-әрекетінде анық кінәлау жағдайында арыз беруші жалған хабар бергені үшін жазаланатыны жөнінде ескертілді.

Криминалистік құралдар мен әдістерді қылмысты іздестіру жұмысына енгізуге ұмтылудың дәлелі Ресейдегі қылмысты іздестірудің орталық басқармасының кеңестік жұмысшы-шаруа милициясының Бас басқармасына қылмыскерлерді тіркеудің жаңа тәртібін құру қажеттілігі жөніндегі ұсыныстары болып табылады (12 қазан 1918 ж.).

"Қылмыстарды ашу бойынша жұмыс жасайтын тұлғаларға іздестіру аппараттары үшін қылмыскерлерді мүмкіндігінше толық тіркеу мүмкіндігіне ие болудың қаншалықты маңызды екені жақсы мәлім.

Олардың фотосуреттері жәбірленушілер мен куәгерлерге көрсету үшін күнделікті қажет, іздестіру агенттері карточкалар бойынша өз ауданының қылмыстық әлемімен танысады, карточкалардың суреттері жасырылған қылмыскерлерді іздестіру үшін бұйрықпен жан-жаққа жіберіледі, дактилоскопиялық таңбалар қылмыс орындарында жасалынған із-таңбалар бойынша сараптама үшін қолданылады, барлық фотографиялық және дактилоскопиялық материал тұтқынға алынғандардың, өзінің атын тапсырғандардың және т.б. жскс басын анықтау кезінде қажет.

Сонымен бірге қылмыскерлерді тіркеу ісінің қазіргі таңда тиісті тұрмауы төңкеріс кезінде көптеген тыңшылық бөлімдердің талқандалуына және талқандалу кезінде көптеген жылдар бойы жинақталған барлық материалдың жойылуына және бір жағынан тіркеу тіркелуіне міндетті емес сипатта болып қала беруімен байланысты, ал қылмыскерлердің уақытысымен арыздануы кезінде аса маңызды және қауіпті қылмыскерлер тарапынан тіркелуге тартылудан үзілді-кесілді бастартуды жиі-жиі кездестіруге мәжбүрміз.

Сонымен бірге толық және дұрыс қойылған тіркеусіз іздестіру ісін дұрыс жолға қою мүмкін емес және жұмыстың өнімділігі күрт төмендейді.

Мұндай жағдайды жою үшін заң жолымен келесіні орнату қажет

1) қылмыстық-іздестіру бюролар жанында фотосурет пен дактилоскопияның көмегімен қылмыскерді тіркеу енгізіледі;

2) тіркелуіс қылмыс жасағаны үшін абақтыда бір рет жаза өтеген тұлғалар тартылуы мүмкін;

3) атын анықтау мақсатында тіркеуге өзінің жеке басы жөнінде қажетті дәлелдер келтіре алмайтын тұтқындалғандар тартылады;

4) қылмыстық істер бойынша сараптама жүргізу үшін дактилоскопиялық түсіруге қылмыс жасауда сезіктенген барлық тұлғалар бұрын сотталды ма жоқ па, соған қарамастан тартылуы мүмкін, бірақ егер олардың кінәлілігі сотта дәлелденбесе, олардың суреттері мен таңбалары қылмыскерлердің жалпы тіркеуіне келіп түспейді;

5) тіркеу материалы құпиялы қызметтік сипатқа ие және тіркеуден өтуден бас тартқаны үшін кінәлілер Жаза жөніндегі жарғының 29 бабы бойынша жауапкершілікке тартылады және күш арқылы тіркеуден өтуі мүмкін, ол туралы ерекше акт жасалынып, жергілікті сотқа жіберілсді;

б) бекітілген және жедел тәртіп жағдайында атап өтілген ереже қазіргі кезде қылмысты іздестіру жүргізетін мекеме дайындап жасайтын жалпы нұсқауға енгізілетін болады. Баяндалған жөнінде үкім шығаруға ұсынамын".

Жаңа билік кезінде де қылмысты іздестіру мәлімет беріп тұрушылардың, агентураның қызметінен бас тарта алмады. Сол кезде жүрген нұсқаулар қылмысты іздестірудің әрбір белсенді қызметкеріне жасырын мәлімет берушілерді тартуға және олардан жүйелі түрде ақпарат алып тұру міндетін жүктсді. Сонымен қатар қылмысты іздестіру қызмскерлері қылмыстылықпен күресте бұқара халықтың топтарына сүйенді.

Жеке адамды белгілері бойынша іздеу және ұқсастыру - іздеудегі адамды даралайтын статистикалық, динамикалық және геномдық белгілері бойынша, сондай-ақ сөзбен сипаттау портреті және адамды жеткілікті ықтимал дәрежеде тануға мүмкіндік беретін басқа да тәсілдер көмегімен табуға және сәйкестендіруге бағытталған ұйымдастырушылық және нысаналық-практикалық іс-әрекеттер жиынтығы.

Сонымен, ҚР «Жедел-іздестіру қызметтері туралы» Заңының 11 бабына сәйкес, жедел-іздестіру шараларының қатарына зерттеу, табу, жасырын белгілеу және заңға қарсы іс-

әрекеттің іздерін алу, оларды алдын-ала тексеру үшін, сонымен бірге жедел және криминалистік есеп жүргізулер және қылмыстық тіркеулердің жүйесі бойынша үлгілер мен байқауларды сұрыптаулар енеді. Криминалистік құралдар мен тәсілдерді қолдана отырып, қылмыстық процестің шеңберінен тыс, жасырын және жария түрде жедел-ізвестіру шаралары жүзеге асады. Соттық және криминалистік сараптама өңдеген, әдістемелердің көмегімен құжаттар мен құралдарды зерттеу және сұрыптау процесі кезінде заттарды, технологияларды, уақытты, дайындау орны, құжаттарды ұстау орны, оларды орындаушы адамдар, тираждау және көбейту құралдары және тәсілдері, олардың теңестірулері: биологиялық объектілері (қан, ұрық сұйығы, шаштар және т.б.) олардың керек-жарақтары, қылмыспен күресудің міндеттерін шешу қажеттілігімен анықталатын басқа да объектілерін белгілеу туралы ақпаратты алу міндеттері шешіледі.

Жасырын белгілеу және заңға қарсы іс-әрекеттің іздерін алу қорытындылары жедел-ізвестіру мақсатында қолданылады, ал алда кесімді бір шараның болуы кезінде айғақ ретінде қылмыстық істе қолданылуы мүмкін.

Зерттеу үшін үлгілер мен байқауларды таңдап алу процесі кезінде, сондай-ақ заңға қарсы іс-әрекеттің іздерін алуды жасырын белгілеу кезінде суретке түсіру, дыбыс жазу, дактило көшірме және т.б. қолданылады. Тұлғаларды белгілері бойынша іздеу және бірдейлеу жедел-ізвестіру шаралары сияқты, сондай-ақ қылмысты жасаушы немесе жасауға қатысты тұлғаларды анықтау мақсатында немесе іздеудегі тұлғалардың түрлері, дауыстары және басқа да белгілерін жасырын тану жолымен, ізвестіру және криминалистік есепте, жедел-анықтамаларда ақпараттық ізвестіру, сонымен қатар, криминалистикалық-сараптау топтамасында және картотекасында өтеді.

Жедел аппарат пен құқық қорғау органдарының жедел дайындығы дегеніміз - қылмыспен күрес мақсатында, жедел ізвестіру қызметіндегі арнайы құралдар мен күштерді, әдістер мен тәсілдерді тез әрі ұйымдасқан тәртіпте қолдану іс әрекетін айтамыз.

Жедел дайындық белгілеріне:

Жедел аппаратқа жедел мүдделілікті білдіретін тұлғалар мен фактлер жайлы ақпараттардың уақытылы түсуін қамтамасыз ету;

Жедел аппарат қызметкерлерін түскен ақпарат пен қылмысқа байланысты міндеттерін алдын ала бөлу және оларды жедел түрде жедел ізвестіру және басқа шараларға қатысуларын белгілеу;

Жедел тактикалық шаралар туындаған жағдайда жедел аппарат құрамымен қызметкерлердің іс-әрекеттерін алдын-ала жедел жоспарлы түрде ұйымдастыру. (Қылмыстарды ашу, болдыртпау, қылмыскерді ұстау).

Жоғары нысанды жедел дайындық, жедел ізвестіру қызметіндегі басып алу қызметімен тығыз байланысты. Бұл жедел ізвестіру шараларын жүргізу барысында қылмыскерлердің қылмысқа дайындық үстінде ұстауға, қылмыс істеуге, сонымен қатар қылмыстың ізін суытпауға мүмкіндік береді.

Берілген қағиданы орындау барысында жедел аппарат қызметкерлері мен бастықтарынан жедел ізвестіру шаралары сәтті өту үшін келесідей талаптардың орындалуын міндеттейді:

жедел тактикалық жағдайды терең әрі жүйелі түрде ұғыну;

тактикалық шараларды өткізу барысында шығармашылық ой пікірлері мен жоспарларын алдына қойған мақсатты орындау барысында нақты топтың міндеттерін орындау;

жедел аппарат қызметкерлерін жұмысты өздері орындап белгілеуіне тәрбиелеу.

Мұндай шараларды өткізу олардың ерікті түрде өз төтенше құқықтық басқарманы немесе жедел тактикалық шешім қабылдау кезінде құқықтық аспектілерді басшылыққа ала отырып шешіледі.

Криминалистика мен жедел-ізвестіру қызметінде "жедел тактикалық, комбинациялары" мен тактикалық операциялар секілді ұғымдар зерттеліп дайындалған.

Тактикалық комбинациялар — бұл қылмысты ашу, тергеу және болдырмаудың нақты міндетін шешу мақсатында жүргізілетін белгілі бір тактикалық амалдардың үйлестірілуі.

Тактикалық комбинациялар жекелеген проблемаларды ғана емес, сондай-ақ тергеу әрекеттерін, жедел-іздестіру шараларын үйлестіре отырып күрделі болуы мүмкін.

Жедел-тактикалық комбинациялар деп сол мақсатпен жүргізілетін тергеу әрекеттері мен жедел-іздестіру шараларының үйлестірілуі түсіндіріледі. Оларды жүргізу кезінде тергеушілер мен оперативті қызметкерлердің тығыз өзара әрекеттесуі жүзеге асады. Мысалы қылмыскерлер тобын ұстауға және тінту жүргізу алдында оперативті қызметкерлер жүзеге асыратын олардың үстінен бақылау болуы мүмкін. Ал мұндай жағдайда, одан арғы тергеу әрекеттері **тергеу және** жедел-іздестіру шараларының бірыңғай жоспары негізінде өткізілетін болады.

Жедел тактикалық операция — бұл қылмыстарды ашу, тергеу және болдырмауға бағытталған күрделі міндетті шешу үшін елеулі күштер мен құралдарды қолданумен бір мақсатпен біріктірілген, **тергеу әрекеттерімен** үйлестірілген және жоспарланған жедел-іздестіру шаралары. Мысалы, автокөлікті пайдаланумен қауіпті қылмыстың жасалыңғаны туралы хабар алу үшін ішкі істер органдары ұстап алу операциясының жоспарын енгізеді. оны дәлелдемелер жинауға бағытталған тергеу әрекеттерімен үйлестіре жүргізеді.

Тактикалық операциялар орман алабында, тауларда, жабайы өсетін сора жайылған жерлерде және т.б. жүргізілуі мүмкін.

Тактикалық амалдармен қатар **жедел-тактикалық ұсыныстар жасалынады**. Олар дайындалып **жатқан** немесе жасалынған **ҚЫЛМЫСТАР** жөніндегі нақты мәліметтерді оларды ашу және болдырмау үшін анықтау, бекіту, зерттеу және пайдалану мақсатында техникалық құралдар мен тактикалық амалдарды таңдау және қолдануға ғылыми негізделген және тәжірибемен мақұлданған кеңес болып табылады.

Ұсыныстар жалпы және арнаулы болып бөлінеді. Жалпы ұсыныстар қатарына жедел-іздестіру қызметінің кез келген қатысушыларына сондай-ақ кез келген жағдайда қолданыла **алатындар жатады**. Арнайы ұсыныстар белгілі бір **адресатқа**, мысалы экономикалық қылмыстарды тергеу аппаратының немесе салық полициясының және т.б. оперативті қызметкерлеріне көзделген.

Әрбір жедел-іздестіру ұсынысы келесі негізгі элементтерден: оперативті қызметкердің іс-әрекеттерінің айқын көрсетілген алгоритмінен (мысалы, болған оқиға орнын қарау, азаматтарды сұрау және т.б. кезінде); ұсыныстың қолданылуы мүмкін жағдайды көрсетуден; оның жүзеге асырылуы үшін қажетті күштер мен құралдардан ұсынысты жүзеге асыру үшін қажетті уақыттан; күтілетін әсерден теріс салдарға жол бермеу бойынша болуы мүмкін қауіптен тұруы қажет.

Зерделі оқырман бұл анықтамалардан криминалистика терминологиясымен ұқсастықты байқайтын болар. Бұл кездейсоқ сәйкестік

емес, өйткені криминалистика мен ЖІҚ, тсориясының арақатынасы мен байланыстары жоғарыда айтылғандай өте жақын.

Тақырыбы: Сараптама тағайындау. (Өзекті дәріс)

Түйінді сөздер: сараптама, сараптама тағайындау негіздері, жеке сараптама, комиссиялық сараптама, кешенді сараптама, бірретік сараптама, қайталама сараптама, дайындық кезеңдері сараптама қорытындысы

Негізгі сұрақтар

- 1) Сараптама тағайындаудың негіздері.
- 2) Сарапшының алдына қойылатын сұрақтар шеңбері.
- 3) Сараптама тағайындауға дайындық.
- 4) Сараптама тағайындау туралы қаулы

«**Сараптама**» деген сөз латынның «**expertus**» сөзімен байланысты, бұл «тәжірибелі», «хабардар» дегенді білдіреді. Сараптама жөнінде жалпы айтсақ, қандай да бір арнаулы

саладағы білімді тартуды қажет ететін сұрақтарды шешу үшін хабардар адамның (сарапшының) жүргізетін зерттеуін айтамыз.

Сот сараптамасы — жеке іс жүргізу әрекеті, оның мәні мән-жайларды шешу үшін маңызы бар жағдаяттарды белгілеу мақсатында арнаулы ғылыми білім-білік негізінде жүргізілетін іс материалдарын зерттеу болып табылады.

Сот сараптамасы қылмыстық сот ісін жүргізудегі арнаулы білімдерді пайдаланудың ең білікті нысаны болып табылады. Ол іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында және оның сот қарауында барлық ғылыми танымның құралдарының арсеналын пайдалануға мүмкіндік бере отырып, сот пен алдын ала тергеу органдарының танымдық мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді.

Сараптаманың негізгі сипаттарын анықтай отырып, сараптама арнаулы ғылыми білімдерді тартуды қажет ететін қылмыстық істі тергеу немесе сот қарауы барысында туындайтын проблемалық танымдық ситуацияны жену нысаны болып табылатындығын білу керек.

қатысатын сарапшылардың саны бойынша (жекелік және комиссиялық);

- *пайдаланатын арнаулы білімдердің сипаты бойынша* (біртекті және кешенді);

- *жүргізілетін зерттеулердің көлемі бойынша* (негізгі және қосымша);

- *жүргізудің жалғастығы бойынша* (бастапқы және қайтала ма).

Жеке сараптаманы сарапшы жеке өзі жүргізеді (ҚДЖК-нің 249-бабы 1-6.).

Комиссиялық сараптаманың мынадай айрықша белгілері бар

Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сараптама істі қозғау туралы шешім қабылданған кезде, сондай-ақ анықтау немесе алдын ала тергеу сатысында тағайындалады. ҚДЖК-нің 242-бабы 2-бөлігіне сәйкес қылмыстық істі қозғау туралы шешімді сараптама жүргізбейінше қабылдау мүмкін болмайтын жағдайда, ол қылмыстық іс қозғалғанға дейін тағайындалуы мүмкін. Айтылғандар көбінде есірткілердің заңсыз айналымымен, сондай-ақ қару және оқ-дәрілерді заңсыз сақтау, тасымалдау немесе алып жүрумен байланысты қылмыстық істерді қозғау кезінде болады. Істі қозғау туралы мәселені шешу сатысында, негізінде, өлім себептерін анықтау үшін сондай-ақ сот медициналық сараптамалар тағайындалады. Сарапшылық зерттеу үшін үлгілерді алу іс жүргізу әрекеті және оны жүргізу тек іс қозғалғаннан кейін мүмкін болғандықтан, қылмыстық іс қозғалғанға дейін сараптама тағайындаудың міндетті шарты ҚДЖК-нің 33-тарауында көрсетілген салыстырмалы үлгілерді пайдаланбай жүргізу мүмкіндігі болып табылады. Сараптама тағайындау рәсімін процесті жүргізуші органның әрекетін ұйымдастыру, жоспарлау, оларды жүзеге асыру амалдарын, бағалау және мінез-құлықтық сәттер секілді элементтері тән криминалистік тактика ережелерін ескере отырып қарастырған орынды болмақ. Аталған ережелер ҚДЖК нормаларына негізделеді. Сараптаманы тағайындау: дайындық және сараптама жүргізуді тапсыру екі кезеңіне бөлінеді.

Дайындық кезеңіне мына элементтер кіреді: 1) сараптама тағайындау туралы шешім қабылдау; 2) осыған байланысты процесті жүргізуші органның өз іс-әрекеттерін жоспарлауы; 3) сот сараптамасының түрін анықтау; 4) сарапшыға (сарапшыларға) сұрақтарды қою; 5) сараптама жүргізуді тапсыру жоспарланған сот сараптамасы органын немесе адамды (адамдарды) таңдау; 6) сараптама жүргізу үшін сарапшыны алғашқы мәліметпен қамтамасыз ету.

Сараптама тағайындау туралы шешім қабылдау. Егер іс үшін мәні бар мән-жайларды анықтауда арнаулы ғылыми білімдер негізінде зерттеу жүргізу қажет болған жағдайда сараптама тағайындалуы мүмкін. Мұнда осындай дәлелдемелік ақпарат алудың баламалы көздеріне талдау жасау қажет. Өзге тергеу әрекеттерін (жауап алу, тексеру және т.б.) жүргізу арқылы тиімді анықталуы мүмкін кезде сараптама тағайындаудың қажеті жоқ. Сараптама тағайындау туралы шешім қабылдау дер кезінде болуы керек, өйткені басқаша жағдайда қосымша сараптамалар тағайындаудың қажеттілігі немесе іс бойынша іс жүргізу мерзімін елеулі бұзу болуы мүмкін. Сараптаманы тағайындау сәтін таңдау кезде процесті жүргізуші органның сарапшылық зерттеу нәтижесінде алынуы мүмкін дәлелдемелік ақпараттың сипаты мен көлемін дәл анықтаудың үлкен маңызы бар.

Қылмыстық процесті жүргізуші органның өз әрекеттерін жоспарлауы. Тиісті жоспарға кіргізілетін іс-шаралардың үлгі тізбесі: сарапшының қарауына ұсынылатын материалдарды

белгілеу; сараптама объектілерін алудың тәртібі мен мерзімін белгілеу; сарапшының табысты жұмыс жағдайларын қамтамасыз ету бойынша шаралар әзірлеу (егер зерттеу сот сараптамасы органынан тыс жүргізілсе); сараптама тағайындаудың тиімділігі мәселелері бойынша маманмен кеңес өткізу; сараптама тағайындау мен өткізу кезінде іс бойынша нақты іс жүргізуге байланысты процеске қатысушылардың тиісті құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ету.

Сараптама түрін анықтау. Процесті жүргізуші орган сараптамаларды жіктеудің бағыт-бағдарын білуі керек, өйткені тағайындалатын сараптаманың түрін дұрыс белгілеу оны тағайындау мен жүргізудің күрделі іс жүргізу бұзуларына әкеп соқтыруы мүмкін.

Сарапшының (сарапшылардың) шешуіне қойылатын сұрақтарды тұжырымдау. Сарапшыға сұрақтарды қоюдың мақсаты - сарапшылық жолмен тергелетін істің мән-жайларын анықтау. Тергеушінің мақсаттылығымен, бағыттылығымен, әдістемелік сауаттылығымен сұрақтар қою кезінде оның тағайындайтын сараптаманың тиімділігі анықталады. Процесті жүргізуші орган сараптама тағайындау кезде қойылатын мақсатты және шарттарды, сонымен бірге оған жетуге мүмкіндік беретін сараптаманың қазіргі мүмкіндіктерін анық түсінуі керек. Егер қылмыстық істі жүргізуші адамның деректері бойынша тиісті әдістеме дәл қазіргі уақытта әлі әзірленбеген болса, сарапшының алдына сұрақтарды қоюға жол берілетіндігіне назар аудару керек. Біріншіден, сарапшылық ғылымның дамуына байланысты ол жаңа әзірленген әдістеме туралы ақпаратты білмеуі мүмкін; екіншіден, сараптама жүргізу барысында көбінде стандартты емес сұрақтарды қою жаңа әдістемелерді әзірлеудің стимулы болып табылады.

Сарапшының алдына қойылатын сұрақтар белгілі бір талаптарды қанағаттандыруы керек: жалпы сараптама және атап айтқанда сарапшы құзыретінің шеңберінен шықпауы; сот-сарапшылық ғылыми білім саласының даму дәрежесін ескеру; іс мән-жайларын зерттеу міндеттерінің толық көлемін қамту; сарапшыға және қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушы өзге де адамдарға нақтылы және түсінікті болу; сот-сарапшылық ғылыми білім саласында қабылданған терминологияны ұстану; логикалық жүйелі болу.

Бұрын айтып өткендей, сарапшының алдына құқықтық сұрақтарды қою мүмкіндігі туралы мәселе пікірталасты туғызып келеді. Егер бұрын сарапшының құзыретіне кіруі сарапшының алдына құқықтық сипаттағы сұрақтарды қоюға жол берілмейтіндігі туралы тұжырым біржақты болып келсе, қазіргі кезде ол нақтылауды қажет етеді. Заңнамада нормативтік құқықтық актілердің саны, нысаны, мазмұны аспектісіндегі өзгерістер жағдайында онда құқықтың әр түрлі саласындағы тар шеңберіне жататын көптеген сұрақтар пайда болды. Бұл айтылған, негізінде, қаржы құқығы саласына жатады. Проблема тек қылмыстық процесті жүргізуші органның дәлелдеме тақырыбына кіретін сұрақтардың мәнін түсінуінің қиындығында емес. Іс материалдарында іс материалдарын зерттеуге, сонымен бірге қолданыстағы заңнамаға негізделген, дәлелдеуге жататын мән-жайларды білікті талдауы бар іс жүргізу құжаттары болуы керек. Сонымен бірге, істі тергеу және қарау кезінде құқық пен экономиканың, құқықпен экологияның тоғысқан жерлеріндегі шеткі сұрақтарды шешу қажеттілігі туындағанда, сараптама тағайындалуы керек пе деген күмән тумауы керек. Қазіргі кезде дамып келе жатқан құқықтық қатынастарды терең біліп қана қоймай, оларға ғылыми-негізделген талдау талап етіледі, ал бұл тиісті сараптамаларды тағайындау үшін негіз болады. Сонымен бірге, құқық салаларының мамандандырылған тарауларына жататын іс бойынша шешім қабылдау үшін қажетті құқықтық білімі жоқ қылмыстық процесті жүргізуші орган тек сот сараптамасын ғана пайдаланып қоймай, сонымен бірге арнаулы білімдердің өзге де нысандарын — мамандардың кеңесін пайдаланады. Көп жағдайларда тиісті мамандық мамандарының судьяға берген түсініктемелерінің нәтижесінде құқық саласындағы кемшіліктердің орны толуы мүмкін. Ал сот сараптамасы арнаулы ғылыми білімдер негізінде зерттеулер жүргізудің міндетті элементі болып, қолдағы бар негіздер бойынша жаңа білімдерді алу мақсатына қызмет етеді. Сондықтан да қарастырылып отырған проблема тұрғысында сараптама тек іс материалдарында белгіленген нақты ситуациядағы құқықты қолдану мәселелерін шешу үшін ғана тағайындалады.

Орталықтағы сараптаманы тікелей жүргізудің процесі сарапшының объектілер-дәлелдемелік заттарды, ілестірме құжаттарды (қаулы, ұйғарым) және аумақтық бөлімшелер басшысының (немесе оның орынбасарының) жазбаша өкімін алған сәттен басталады. Барлық

келіп түскен материалдарды сарапшы Орталықтың аумақтық бөлімшелерінің сараптама тіркейтін журналына қол қойып алады.

Күрделі немесе көп объектілі сараптамаларды жүргізу үшін құрамында бірдей мамандықтағы екі немесе одан да көп сарапшылардан құралған сарапшылар комиссиясы құрылады. Олардың біреуіне комиссия қызметін үйлестіру жүктеледі, бірақ қойылған сұрақтарды шешуде басқа сарапшылардың алдында топ басшысы қандай да бір басымдылықты пайдаланбайды.

Егер қойылған сұрақтарды шешу үшін ғылымның әр түрлі саласының білімі қажет болса, онда кешенді сараптама жүргізу ұйымдастырылады. Оны жүргізу үшін білімнің тиісті саласының сарапшылары тағайындалады.

Егер сараптама тағайындау туралы бір қаулыда (ұйғарымда) әр түрлі сараптамалар тақырыбына қатысты сұрақтар бар болса, онда аумақтық бөлімше басшысы (оның орынбасары), бірнеше сараптама жүргізуді ұйымдастырады және белгілі бір объектілерді зерттеу мақсатымен сараптама жүргізуді жеке сарапшыларға (немесе сарапшылар комиссиясына) тапсырылады. Зерттеу нәтижелері бойынша әрбір сарапшы (сарапшылар комиссиясы) жеке қорытынды немесе қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы дәлелдемелі хабарлама жасайды.

Іс жүргізу заңдарының талаптары сақталмаған жағдайда сарапшы 3 күн мерзім ішінде бөлімше басшысымен келісе отырып, сараптама тағайындаған адамға бұл жөнінде хабарлайды. Егер кейінгісі кемшіліктерді жоюға қажетті шаралар қолданбаса, онда бір айдан кейін оған материалдар орындалмастан қайтарылады.

Осы нұсқаулықта көзделмеген негіздер бойыпша сараптамаға ұсынылған материалдарға зерттеу жүргізбей қайтаруға рұқсат етілмейді.

Егер сарапшы қосымша материалдар алу қажеттігі туралы тұжырымға келсе, онда бөлімше басшысымен келісе отырып, 3 күн мерзім ішінде ондай материалдар сараптама тағайындаған адамнан талап етіледі; көп объектілі сараптаманы тағайындаған жағдайда өтініш – талапты қолдаудың мерзімі сараптама тіркелген күннен бастап 5 күннен аспауы керек. Осы көрсетілген жағдайда сараптама жүргізудің мерзімі өтініш-талап жіберілген күннен бастап қосымша материалдар немесе өтініш-талапты қанағаттандырудан бас тарту туралы хабарлама алған күнге дейін тоқтатылады. Өтініш-талапты қанағаттандырудың мүмкіндігі болмаған немесе қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда, сараптама тағайындаған органның (адамның) келісімімен қаулының сұрақтары бастапқыда ұсынылған іс материалдарының мүмкін болатын деңгейінде шешіледі немесе материалдар орындалмастан қайтарылады.

Зерттеу процесінде қосымша алғашқы мәліметтердің (құжаттар, үлгілер және басқа материалдар) қажеттілігі болған ерекше жағдайларда, бөлімше басшысының келісімімен нұсқаулықтың 22-тармағында белгіленген мерзім біткеннен кейін де өтініш-талап (сонымен бірге қосымша) жолдануы мүмкін.

Егер зерттеуді жүргізуді бастамастан бұрын сарапшы: оның алдына қойылған сұрақтар оның арнаулы білімінің шегінен асып кететіндігіне;

ұсынылған материалдар қорытынды беру үшін жарамсыз немесе жеткіліксіз және толықтырылуы мүмкін еместігіне;

ғылым деңгейі мен сараптама практикасы қойылған сұрақтарға жауап бере алмайтындығына көзі жеткен жағдайда, ол қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы дәлелдемелі хабарлама жасап, оны сараптама тағайындаған адамға жібереді.

Объектілерді сарапшылық зерттеу жүргізудің әдістемесі ҚР ҚДЖК-нің 129-бабы мен ҚР АІЖК-нің 90-бабының талаптарына сәйкес болуы керек. Объектілер—дәлелдемелік заттарды пайдаланудың ережелеріне сәйкес зерттелетін объектілерге (құжаттар, дактилокарталар, әр түрлі хаттамалар, сызбалар), сондай-ақ алғашқы мәліметтері бар, бірақ қатаң есептілік құжаты болып табылмайтын, сонынан пайдалануға мүмкін болатын басқа да іс материалдарына (төлқұжаттар, бағалы қағаздар) «Сот сараптамасы орталығы» деген мортабан бедері қойылады. Салыстырмалы үлгілер ретінде ұсынылған объектілерге «ҮЛГІ» деген мортабан бедері қойылады. Бұл туралы қорытындының кіріспе бөлімінде белгіленеді.

Сот сараптамасын жүргізудің нәтижелері жазбаша түрде жазылады және «Сарапшының қорытындысы» деген құжат түрінде ресімделеді. Сараптама қорытындысына сарапшы немесе сараптама жүргізген сарапшылар комиссиясы қол қояды. Қолтаңбалар мекеменің мөрмен куәландырылады. Сарапшының қорытындысына сараптама тағайындаған адамға жіберілетін ілестірме хат қосып тіркеледі, онда сараптаманы шығару күні, оны жүргізудің құны, қорытынды мәтіннің, безендіру материалы мен пікір беру бланкісі беттерінің саны туралы мәліметтер болады. Ілестірме хатқа аумақтық бөлімше басшысы (оның орынбасары) қол қояды.

Сараптаманың іс жүргізу мәртебесі бастапқы, қосымша, қайталама, комиссиялық кешенді деп аталатындығына қарамастан, Сарапшы қорытындысының құрылымына кіріспе, зерттеу, синтездеу бөлімдері және тұжырымдар енгізіледі.

Сарапшының қорытындысы екі данада жасалады. Бірінші данасы сараптама тағайындаған адамға жіберіледі, екіншісі-Орталықтың мұрағатында сақталатын бақылау өндірісінде қалдырылады.

Сарапшының қорытындысы қажетті мәтіндік қосымшалармен немесе зерттеу барысы мен алынған нәтижелерді безендіретін фотокесте, ксерокөшірме, сызбалар, кестелер, сұлбалар, графиктер түріндегі безендіру материалымен қоса жолданады.

Безендіру материалдарына сарапшы қол қояды және мекеме мөрмен куәландырылады.

Сарапшының қорытындысы өзінің мазмұны мен нысаны бойынша өткізілетін сараптаманың (бастапқы, қосымша, қайталама, комиссиялық, кешенді) іс жүргізу мәртебесін, Орталыққа келіп түскен материалдардың өту тәртібін, зерттеу процесін, алынған нәтижелер мен тұжырымдарды көрсетеді.

Қорытындының кіріспе бөлімі өткізілетін сарапшылық зерттеудің ұйымдастырушылық-басқару аспектісін көрсетеді. Қорытындының кіріспе бөлімінде мыналар көрсетіледі:

сараптама тағайындаған адам;

сараптама жүргізуге болатын негіздеме (қаулы немесе ұйғарым, қашан шықты, қандай іс бойынша);

зерттеу объектілерінің (дәлелдемелік заттар, салыстырмалы үлгілер, олардың жағдайы) тізбесі;

зерттеуге келіп түскен объектілерді жеткізудің тәсілі;

сараптама жүргізуге қатысқан адамдар туралы мәліметтер (тегі, аты, әкесінің аты, іс жүргізудегі орны);

сарапшының шешуіне қойылған сұрақтар;

бірнеше сұрақтар қойылған кезде сарапшы зерттеу жүргізудің ең мақсатқа лайықты ретін қамтамасыз ететін жүйелікпен баяндай отырып, мағыналық мазмұнын өзгертпей, оларды толтастыруға құқылы; егер қаулыдағы немесе ұйғарымдағы сұрақ қабылданған ұсыныстарға сәйкес құрылмаған, алайда оның мағынасы сарапшыға түсінікті болса, онда сұрақты алғашқы құрылымға келтіргеннен кейін, сарапшы өзінің арнаулы біліміне сәйкес бұл сұрақты ол қалай түсінетінін айқындап беруі керек;

ескерту-онда сарапшы фактілерге құқықтық бағалауды талап ететін сұрақтарға жауап берудің мүмкін еместігін көрсетіп, мән-жайларды түсіндіреді; сараптама тағайындау туралы қаулыда (ұйғарымда) көрсетілген сұрақтардан кейін сараптама тағайындаған органның (адамның) келісімімен және «Сот сараптамасы туралы» Қазақстан Республикасы Занының 12-бабына сәйкес өз бастамашылығы бойынша жауаптың нәтижелері іс үшін мәні бар жағдаяттарды анықтауға көмегін тигізетін сұрақ қояды; ақы төлеуге байланысты азаматтық іс бойынша сараптама жүргізуді тоқтата тұрудың мерзімін көрсетеді;

қажет болған жағдайда зерттеу объектілері жөнінде толық объективті және шынайы ақпарат алуға кәсіби даярлығы көмегін тигізетін білімнің өзге де саласынан мамандарды тарту туралы мәселе қояды және олардың сарапшылық зерттеуге қатысуын сараптама тағайындаған адаммен келіседі;

өтініш берілген және жауап алған күндері, оларды қараудың нәтижесі көрсетілген сарапшының қосымша материалдар алдыру туралы өтініш-талабы;

сарапшы (сарапшылар) туралы мәліметтер: тегі, аты, әкесінің аты, білімі, ғылыми дәрежесі мен атағы, лауазымы, сарапшылық мамандығы, сарапшылық жұмысының өтілі;

көрінеу жалған қорытынды берудің (мамандандырылған зерттеулер жүргізу кезінде бұл нұсқау жазылмайды) қылмыстық жауапкершілігі туралы сарапшыға ескерту туралы нұсқау; келіп түскен құжаттарда тиісті мекеменің мөртабандары қойылғандығы туралы нұсқау.

Қосымша сараптаманы жүргізу кезінде жоғарыда айтылған мәліметтерден басқа, Сарапшы қорытындысының кіріспе бөлімінде қосымша сараптама екендігі ерекше ескертіледі, бастапқы сараптама туралы мәліметтер хабарланады: қорытындының нөмірі мен шыққан күні, сарапшының тегі мен аты-жөні, сарапшылық мекеменің атауы, түсіндірулер мен толықтыруларды керек ететін бастапқы сараптама белгілеген нақты деректер мен тұжырымдар көрсетіледі.

Қайталама сараптаманы жүргізу кезінде Сарапшы қорытындысының кіріспе бөлімінде қайталама сараптама екендігі қосымша ескертіледі, бастапқы сараптама туралы мәліметтер; қорытындының нөмірі мен шыққан күні, сарапшының тегі мен аты-жөні, сарапшылық мекеменің атауы, бастапқы сараптаманың тұжырымдары және қайталама сараптама тағайындаудың себептері жазылады.

Комиссиялық сараптаманы жүргізу кезінде Сарапшы қорытындысының кіріспе бөлімінде сарапшы қорытындысында көзделген басқа да мәліметтермен бірге, комиссиялық сараптама екендігі ерекше ескертіледі және өткізілген орны көрсетіледі (бір немесе бірнеше лаборатория, басқа сарапшылық мекемелері және олардың атаулары).

Кешенді сараптаманы жүргізу кезінде жоғарыда көрсетілген мәліметтерден басқа, Сарапшы қорытындысының кіріспе бөлімінде кешенді сараптама екендігі ерекше ескертіледі, өткізілген орны (бір немесе бірнеше бөлімдер) және әр сарапшының жүргізген зерттеулері көрсетіледі.

Қорытындының зерттеу бөлімінде барлық зерттеу процесі мен оның нәтижелері баяндалады, анықталған фактілерге ғылыми негіздеме беріледі.

Зерттеу бөлімі сарапшылық мамандығының ерекшелігімен, нақты объектілерді зерттеу әдістері және сол объектінің тікелей ерекшелігімен айқындалатын саны мен ерекшелігіне қарай бірнеше тараулардан тұруы мүмкін.

Зерттеу бөлімінде мыналар көрсетіледі:

қорытынды беру үшін елеулі мәні бар және сарапшының алғашқы деректер ретінде қабылдаған іс жағдаяттары;

істің мәні бойынша сұрақтарды шешу үшін қажетті ақпараты бар білімнің басқа салаларынан алынған анықтамалық сипаттағы (құжаттар, арнайы әдебиеттер) шығу көздерінің түрлі тектерін пайдалану қажеттілігі фактісі;

сыртқы тексеру: сарапшылық зерттеу объектілерінің жағдайын сипаттау, оларды буып-түю;

сарапшылық тексеруді, эксперименттерді өткізудің мақсаты, шарттары мен нәтижелері және салыстырмалы зерттеу үшін үлгілер алу;

сарапшылық зерттеуге пайдаланылған әдістерді сипаттау, оларды қолданудың техникалық жағдайы, алынған нәтижелері;

қойылған сұрақтарды шешуде сарапшының басшылыққа алған анықтамалық құқықтық материалдарға, зерттеу жүргізу кезінде пайдаланған арнайы әдебиеттерге сілтемелер, сондай-ақ безендіру, қосымшаларға сілтемелер және оларға қажетті түсініктемелер; егер мәні бар болса, тергеу әрекеттерінің (жауап алу, тексеру, эксперименттер), тұжырымдарды негіздеу кезінде алғашқы мәліметтердің нәтижелері;

сараптама бойынша тиісінше тұжырымдар жасау үшін негіздеме ретінде зерттеудің жеке кезеңдерін және жалпы барлық алынған нәтижелерді сарапшылық бағалау.

Қорытындының зерттеу бөлімінде дәлелдемелік заттармен жүргізілген барлық іс-әрекеттерді көрсету қажет.

Егер кейбір қойылған сұрақтарға жауап берудің мүмкіндігі болмаған жағдайда, зерттеу бөлімінде оның себептері көрсетіледі.

Зерттеу қосымша түсіндіру мен түсіндірмені қажет етпейтін терминдер және ұғымдармен, сарапшылық білімі жоқ адамдар үшін түсінікті тілмен баяндалады.

Сарапшының қолданған зерттеу әдістемесі оның толықтығын бағалау мен барлық зерттеуді қайталауға болатындай және қажет болған кезде тұжырымдардың дұрыстығын тексере алатындай сипатталуы керек.

Қорытындының синтездеу бөлімі барлық жүргізілген зерттеудің жалпы қорытындысын көрсетеді және мына жағдайларда:

саны едәуір көп объектілерді зерттегенде;

әдістердің кешенін пайдаланғанда;

зерттеуі оқиғаны шешудің деңгейінен шығатын күрделі объектілер болғанда;

кешенді және комиссиялық қайталама сараптама болғанда жеке тарауға бөлінеді.

Зерттеу түрлері бойыпша сараптамалардың нәтижелерін ресімдеудің өзіндік ерекшеліктері болады:

егер сарапшы қосымша сараптама жүргізу кезінде бастапқы сараптама жүргізу кезіндегі сол әдістер мен құралдарды қолданса және сол нәтижелерге қол жеткізген болса, онда ол қосымша сараптама қорытындысының зерттеу бөлімінде зерттеудің барысы мен нәтижелерін көрсетпей-ақ бастапқы сараптама қорытындысының тиісінше тарауларына сілтеме жасай алады;

қайталама сараптама қорытындысының зерттеу бөлімінің соңында сарапшы зерттеу нәтижелері мен бастапқы сараптама тұжырымдары арасындағы, егер бар болса, айырмашылықтың себептерін көрсетеді;

кешенді сараптама қорытындысының зерттеу бөлімінде әр сарапшының зерттеулері бөлек баяндалады. Жекелік зерттеулерді бағалаудың нәтижелері мен осы негізде жасалған жеке тұжырымдар да бөлек баяндалады (аралық синтездеу бөлімі).

Кешенді зерттеу нәтижелерінің бірлескен бағалауы қорытындының зерттеу бөлімінің соңында, тұжырымдардың алдында, яғни жалпы синтездеу бөлімінде жазылады. Кешенді сараптама өткізген кезде бір ортақ қорытынды жасалынады (немесе қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарлама). Қажетті жағдайларда сараптаманың қорытындысында әр сарапшының қандай зерттеулер өткізгені және олардың қандай деректерді анықтағаны белгіленеді.

Әрбір сарапшы жалпы қорытындыға немесе өзі жеке өткізген зерттеулердің барысы мен нәтижелерін көрсететін бөлімге қол қоюға құқылы. Кешенді зерттеулер жүргізген сарапшылар комиссиясының қорытындысы сараптама тағайындаған органға және осы сараптаманы жүргізуге қызметкерлері қатысқан әр құрылымдық бөлімшелердің мұрағатына жіберу үшін қажетті данада басып шығарылады.

Комиссиялық сараптама қорытындысының зерттеу бөлімінде сарапшылар бір пікірге келе отырып, ортақ қорытынды береді. Келіспеушілік болған жағдайда әр сарапшы немесе сарапшылар тобы жеке-жеке сараптама қорытындысын (немесе қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарлама) жасайды.

Сарапшы қорытындысының тұжырымдарында сарапшының алдына қойылған сұрақтарға жауаптар беріледі. Әрбір қойылған сұраққа негізі бар жауап қайтарылады немесе оны шешудің мүмкін еместігі көрсетіледі. Қойылған міндеттерге (сұрақтарға) тұжырымдардың мағыналық мазмұны сәйкес болуы керек.

Ерекше жағдайларда, егер қойылған сұраққа жан-жақты жауабы бар зерттеу бөлімінде баяндалған зерттеу нәтижелерін толық сипаттамайынша тұжырым жасалмаса, онда қорытындының осы бөліміне сілтеме жасауға болады.

Тұжырымдар әр түрлі түсініктемелерді болдырмайтын айқын әрі анық тілмен баяндалады.

Егер зерттеу жүргізу кезінде сарапшы іс үшін маңызы бар және ол жөнінде сұрақтар қойылмаған мән-жайларды анықтаса, онда ол осы мән-жайлар туралы тұжырымдарын қорытындының соңында (қорытындының синтездеу бөлімі) баяндауға құқылы.

Егер сарапшылар бір пікірге келсе, комиссиялық сараптаманың тұжырымдарына барлық сарапшылар комиссиясы қол қояды.

Объектілерді зерттеудің қандайда бір тармағы бойынша алынған нәтижелерді бағалау мәселесі бойынша комиссияда келіспеушілік туған жағдайда, тұжырымдардың осы тармағы бөліп көрсетіледі де, сарапшы оған жекелей қол қояды.

Ауқымында зерттеу жүргізілген сарапшылық мамандықтың ерекшелігіне сәйкес алынған нәтижелерден көрінетін кешенді сараптама тұжырымдарына сарапшылар жекелей қол қояды.

Егер зерттеу барысы мен әр түрлі сарапшылық мамандықтардың білімдерін пайдалану шеңберінде алынған нәтижелердің бір-біріне қарама-қайшылығы болмаса және болған оқиғаның механизмін ашатын бірыңғай тұжырымдарды қалыптастырудың негізі болып жатқан жағдайда, онда зерттеудің әрбір бағыттары бойынша тұжырымдар айтылғаннан кейін, бұл бірыңғай тұжырымға барлық сарапшылар комиссиясы қол қояды.

Қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарлама: кіріспе, дәлелдемелік және қорытынды деген 3 бөлімнен тұрады. Кіріспе бөлімінде сарапшының қорытынды бөліміндегі мәліметтер баяндалады. Дәлелдемелік бөлімде қорытынды берудің мүмкін еместігінің себептері жан-жақты баяндалады. Қорытынды бөлімінде сарапшының алдына қойылған әрбір сұраққа жауап берудің мүмкін еместігі көрсетіледі.

Қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарлама екі данада жасалады, сарапшы оған қол қояды және оның қолы Орталықтың мөрімен куәландырылады. Ілестірме хаты бар хабарламаның бірданасына бөлімше басшысының қолы қойылып, сараптама тағайындаған адамға жіберіледі, ал екіншісі Орталықтың бақылау өндірісінде қалдырылады.

Егер сараптама тағайындау туралы қаулыда (ұйғарымда) көрсетілген сұрақтардың біреуіне сарапшы қорытынды беріп, ал қалғандары бойынша қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарлама жасауға негіздемелері бар болса, онда бірыңғай құжат - Сарапшы қорытындысы жасалады.

Сараптаманы жүргізу аяқталғаннан кейін, барлық есептік деректер сараптамаларды тіркеу журналына енгізіледі.

Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Сот сараптамасы орталығына сараптамаға келіп түсетін дәлелдемелік заттарды беру, қабылдау, зерттеу барысында пайдалану, сақтау мен кері қайтарудың Ережелеріне сәйкес бұрын сарапшылық зерттеу объектілері болған заттар мен құжаттар (үлгілерді қосқанда) сарапшының тиісті белгілерімен бірге оралған, морленген түрде қорытындымен бірге (қорытынды берудің мүмкін еместігі туралы хабарламамен) сараптаманы тағайындаған органға қайтарылуға жатады.

Сараптаманың ерекшелігіне байланысты ол сотта, сарапшылық мекемелерде, сондай-ақ нұсқаулықтың 4-тармағында көрсетілген жағдайларда, олардан шет жерде жүргізілуі мүмкін.

Қойылған сұрақтар инструменталды базаны пайдалануды және қойылған сұрақтарды шешу үшін қажетті қосымша ақпаратты керек етпеген жағдайларда сараптаманы сотта жүргізу, оның нәтижелерін ресімдеу іс жүргізу заңдарына, «Сот сараптамасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңына және осы нұсқаулыққа сәйкес жүзеге асырылады.

Сарапшылық қорытынды сотта жария етіледі және аудио-бейнеақпараттарды (кино-бейнежазбалар, фотосуреттер, сызбалар, кестелер) қайта өндірудің қазіргі заманғы құралдарын қолдану арқылы безендіріліп көрсетілуі мүмкін. Қорытынды жарияланғаннан кейін сот және процеске қатысушылар қорытындының кейбір жерлерін нақтылау мен анықтау үшін сарапшыға сұрақтар қоюы мүмкін.

Объектілерді зерттеу және одан туындайтын жауап алу және нақтылауды, түсіндіруді, толықтыруды талап ететін тұжырымдардың нәтижелері бойынша сарапшыдан жауап алу қорытынды берілгеннен кейін және оның жүргізген зерттеуі шегінде жүргізіледі.

Тақырыбы: Жауап алу тергеу әрекеті (Ақпараттық дәріс)

Түйінді сөздер: жауап алу, жауап алу кезеңдері, жауап алу тәртібі, жауап алу тергеу әрекеттері, жауап алу хаттамасы

Негізгі сұрақтар:

- 1) Жауап алудың түсінігі, мақсаты, түрлері.
- 2) Жауап алуға дайындық.
- 3) Жауап алудың жұмыс кезеңі: жеке басын анықтау, еркін сөйлеу, сұрақ-жауап.

- 4) Жауап алу кезінде қолданылатын тактикалық ұсыныстар.
- 5) Қайшылықты жағдайда жауап алуды жүргізудің ерекшеліктері.
- 6) Алибиі бар тұлғадан жауап алудың ерекшеліктері
- 7) Жауап алу хаттамасы.

Азаматтар мен лауазымды тұлғалардан жауап алу — бұл құқық қорғау органдарының барлық жедел аппараттарының жұмысында жетісті қолданыс тауып жүрген ең кең тараған жедел іздестіру шаралары.

Жауап алу субъектісі, бірінші ретте құқық қорғау қызметінің жедел жұмысшылары болып табылмақ. Олар бұл шараны өздерінің жедел іздестіру қызметінде жүйелі түрде қолданады.

Жауап алу объектісі жедел қызығушылық танытып отырған тұлғалар жайлы, факті мен оқиғалар дайлы хабардар болуы мүмкін азаматтар мен лауазымды тұлғалар болып табылмақ.

Біріншіден, бұлар қылмыс жасауға бейім, сондай-ақ, қылмыстық ортамен тығыз байланыстағы тұлғалар, соның ішінде:

күдіктілікке негізді немесе қылмыс жасағанға күдікті;

бұрын сотталған, түзелу жолына түспеген, сонымен қатар әкімшілік бақылауда тұрған; тұрғылықты тұрағы жоқ тұлға;

үстінен қылмыс жасағаны немесе оған дайындалуы туралы мәліметтер түскен тұлғалар;

ұрланған заттарды жүйелі түрде сатып алуыш, тұрғылықты тұғыны жоқ тұлғаларды,

келуші қылмыскерлерді тұрғын үймен қамтамасыз етуші, сонымен қатар қылмыс жасауды жеңілдететін жағдайлар туғызушы тұлғалар;

тексерудегі азаматтардың 'қоғамға қарсы әрекеттерінен хабардар тұлғалар.

Екіншіден, құқық бұзушылармен байланысы жоқ бола тура, әртүрлі жағдайларға байланысты күдікті тұлғалар мен фактілер туралы қызығушылық танытарлық ақпараттармен хабардар тұлғалар, атап айтсақ:

- құқық қорғау қызметінің жедел қызметтік міндеттерін табысты атқаруға қажетті ақпараттар беретін қандайда

бір құқыққа қарсы немесе басқа да әрекеттерге, фактілерге кездейсоқ куә болған тұлғалар;

- аталмыш мәліметтермен өзінің лауазымдық жағдайында соқтығысуы (экономистер, бухгалтерлер және т.с.с).

Азаматтар мен лауазымды тұлғалардан жауап алу нәтижесінде алынған ақпараттар қылмыстың алдын алу, ескерту, және ашу, бой тасалаушы қылмыскерлерді, заңда қаралған жағдайда із түзссіз жоғалған және т.б. тұлғаларды іздеу сияқты жедел іздестіру қызметінің жалпы міндеттерін шешу мақсатында қолданылады. Сонымен қатар, түзеу мекемелеріндегі сотталғандардың бекітілген тәртіпті бұзуымен күресу бірге жедел іздестіру қызметкерлерінің алдынан туындаған жекелеген мәселелерді шешу үшін қолданылады.

Жауап алу нәтижесінде келесідей әртүрлі жедел-әдістемелік мәселелер шешілуі мүмкін:

қылмыстың орын алуы себебі мен оған мүмьсіндік жасайтын

жағдайды анықтау;

жедел қызығушылық танытатын тұлғаны анықтау;

- қылмысқа немесе басқа да құқық бұзушылыққа дайындық немесе оның жасалу фактісін анықтау;

басқа да дерек көздерінен алынған мәліметтердің ақиқаттығын тексеру;

қылмыстық іс бойынша дәлелдер табу үшін жоба мәліметтерге қол жеткізу;

қылмыстық жолдағы бағалы заттар мен мүліктерді жасырған орынды табу, сонымен қатар, іздеудегі тұлғаның бой тасалаған орнын анықтау.

Тақырыбы: Тінту және алу тергеу әрекеттері

Түйінді сөздер: тінту тергеу әрекеті, тінтуді жүргізудің тәртібі, тінтідің кезеңдері, тінту тергеу хаттамасы

Негізгі сұрақтар

- 1) Тінтудің түсінігі. Тінтуге дайындық. Жұмыс кезеңі.
- 2) Тінту жүргізу кезінде қолданылатын әдістер.
- 3) Тінтудің хаттамасы.

Қарау. (Тексеру) әрекеті ҚІЖК 221 бабында нақты айтылған. Тексеру оқиға болған жерді, сол жердегі іздерді айғақтық заттарды іздеп табуға, табылған деректерді алуға, бекітуге зерттеуге бағытталған және қатынастың пайда болу механизмін анықтау үшін жүргізілетін тергеу зерттелетін басты объектілерге тексеру бірнеше түрге бөлінеді.

- 1) оқиға болған жерді тексеру жерді тексеру
- 2) заттармен құжаттарды тексеру
- 3) адам мәйітіп тексеру

Тексеру кезінде қойылатын негізгі мынандай шарттары бар:

тексерудің барлық түрін тергеудің өзі және ҚІЖК 222 бабының 5 тармағында көрсетілген айрықша жағдайларды қоспағанда куәлардың қатысуымен жүргізіледі.

Қажет болған жағдайларда тексеру сезіктінің, айыпталушының жәбірленушінің сондай-ақ маманның қатысуымен жүзеге асырылады.

Тінту – бұл тиісті объектілерді іздеп табу мақсатында яғни қылмыстық құралдарын, қылмыстық жолмен пайда етілген мүлікпен құнды заттарды сондай-ақ іске маңызы бар басқа да заттарды және қашып жүрген азаматтарды кісінің өлігін табу мақсатында үйде немесе сыртта еріксіз тексеріп іздеу түрінде жүргізілетін тергеу әрекеттер.

Тінтудің мынандай түрлері бар:

үйде жүргізілетін тінту

сыртта яғни жеке үйдің учаскілерінде және тағы да басқа жерлерінде жүргізілетін тінту

жеке адамдарды тінту

Алу – бұл тергеу әрекеті іс үшін маңызы бар белгілі бір заттар мен құжаттардың қайда және кімді екені белгілі болған жағдайларда оларды алып қою мақсатыменен жүргізіледі.

Куәландыру – адам денесіндегі ерекше белгілерді, қылмыс іздеріп, денсаулығына келтірілген зиянның белгілерін анықтау, мас болу жағдайын немесе іс үшін маңызы бар өзге де қасиеттермен белгілерді анықтау үшін жүзеге асырылады. Куәландырудың нәтижесінде мынандай деректер алынды мүмкін: қан іздері, тыртықтар, мөңдер т.б.

Мүлікке арест салу – мүлікке тергеуші тарапынан арест салу. Бұның нәтижесінде тергеу әрекеті аяқталмай мүліктің иесі мүлікпен ешқандай қаржылық мүлкіне арест салынған жағдайда, банк ешқандай қаржы операцияларын жасауға құқығы жоқ.

Жәбірленуші мен куәдан жауап алу – жауап алудың алдында тергеуші жауап алынатын адамның жеке басын анықтайды. Жауап алу жәбірленуші немесе куәның іс бойынша өзіне белгілі мән-жайларды айтуды ұсынудан басталады. Еркін баяндау аяқталғаннан кейін жәбірленушіге немесе куәға айғықтарды нақтылау мен толықтыруға бағытталған сұрақтар қойылады, бірақ тергеуші тарапынан жетелеуші сұрақтар қоюға болмайды.

Сонымен қатар тергеуші жауап алған кезде жәбірленуші мен куәларға олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді.

Сезіктіні ұстау мен одан жауап алу - тергеуші, анықтаушы тарапынан қылмыс жасады деп кумән келтірілгендігі тұралы белгілі бір тұлғаға қатысты қылмыстық іс қозғалған не ұстау жүзеге асырылған немесе айып тоғылғанға дейін жолын кесу шарасы. Сезіктіден жауап алу тергеу әрекеті ҚІЖК-нің 216 бабына сәйкес жүргізіледі. Жауап алу басталар алдында тергеуші сезіктіге сезік келтірудің мәнісін хабарлайды, сондай-ақ оған айғақ беруден бас тарту құқығына қоса, құқықтарын түсіндіреді. Бас тәуіліктен кешіктірмей анықтау органы істі тергеушіге беруге міндетті.

Анықтау органы тергеу іс әрекетін жүргізу кезінде техникалық құралдар қолдануға және қылмыс іздері мен заттай дәлелдемелерді анықтаудың, бекіту мен алудың ғылыми негізделген әдістерді қолдануға құқылы. Сонымен қатар осы тергеу іс әрекетін жіргізу кезінде күш

қолдануға, қорқытуға және өзге де заңсыз шараларды қолдануға, қатысушы адамдардың өмірімен денсаулығына қауіп туғызуға жол берілмейді. Алдын-ала тергеу міндетті болып табылатын істер бойынша анықтау органы істі тоқтап тұруға немесе тоқтатуға құқығы жоқ себебі оның құзырында бұндай істер бойынша өкілеттілігі берілмеген.

Сонымен алдын-ала тергеу міндетті болып табылатын істер мынандай құрамдас бөлшектерден тұрады:

қозғалған қылмыстық іс бойынша, кідіртпей тергеу әрекеттерін қылмыстық істің ашу, жинау, бекіту үшін жүргізу;

тергеушінің тапсырмасы бойынша тергеу әрекеттерін жүргізу;

тергеушіге жекелеген тергеу әрекеттерін жүзеге асыру кезінде көмек көрсету.

Анықтау органы істі тергеушіге бергеннен кейін ол бойынша тергеу іс - әрекеттерін және жедел-іздік шараларын тек тергеушінің тапсырмасы бойынша ғана жүргізе алады. Осы айтылған мәліметтерден байқап алдын-ала тергеу бойынша міндетті болып табылатын анықтама істері қылмыстық істер жүргізу заңдылығында ерекше орын алатындығын байқауға болады. Қысқа мерзімде анықтау органы өзінің әрекеттерімен жоғары деңгейдегі біліктілігін дәлелдейді. Алдын-ала тергеу міндетті болып табылмайтын істер бойынша анықтама жүргізу.

Тергеудің бұл түрі бойынша анықтау органы қылмыстық істі қозғап, қылмыстық заңдылығында көрсетілген қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын барлық мән-жайларды анықтайды. Тергеудің бұл түрінде анықтау органы кез келген заңмен тыйым салынбаған тергеу әрекеттерін жүргізіп, қажетті процессуалдық шешімдерді қабылдауға құқылы. Анықтау органы осы тергеудің түрін жүзеге асыру кезінде қылмыстық іс жүргізушілік заңдылығының ережелерін басшылыққа алады.

Алдын-ала тергеу міндетті болып табылмайтын істер бойынша анықтама жүргізуде алынған материалдар сотта қарауға негіз болады. Осы теридің алдында тұрған мақсаттары алдын-ала тергеудің мақсаттарымен ұқсас. ҚДЖК-не сәйкес алдын-ала тергеу міндетті болып табылмайтын істер бойынша анықтама жүргізу мерзімі 10 күн. Бұл мерзім кезінде анықтаушы іске қатысты мән-жайларды толық және объективті, жан-жақты зерттеуі керек. Қылмыстық іс бойынша оқиға болған жерде қылмыстың іздерін алу керек. Егер де бұл мерзім жеткіліксіз болған жағдайда анықтау органның бастығы тергеудің бұл түрін 30 күн мерзімге ұзарта алады. Жоғарыда айтылғандай бұл тергеудің түрін тек анықтаушыларғана жүзеге асыра алады. Барлық мәліметтерді жинағаннан кейін анықтаушы қылмыстық істі тергеушіге жіберу тұралы қаулы шығарады.

Анықтама бойынша тергеу жүргізу қылмыстық істі маңызды роль атқаратынын байқауға болады. Анықтау органның қызметіне прокурор қадағалап отырады. Егер де анықтау органы өзінің қызметінде заң бұзушылық байқалатын болса, прокурор жауапкершілікке тартады.

Алдын-ала тергеу. Алдын-ала тергеудің негізгі түрі болып алдын-ала тергеу есептеледі. Алдын-ала тергеудің қызметі мазмұны бойынша алдын-ала тергеу стадиясының басынан аяғына дейін қамтиды. Қылмыстық процесстің алдын-ала тергеу стадиясында азаматтардың сақталуының кепілі болып табылады.

Қылмыстық істер бойынша алдын-ала тергеуді тек қана тергеушілер ғана жүзеге асырады. Тергеушілер процессуалды дербестікке ие. Тергеу кезінде тергеуші заңмен тыйым салынбаған процессуалдық әрекеттер жасай алады. Мысалы: қылмыстық іс бойынша экспертиза тағайындай алады, жәбірленуші мен куәлардан жауап алады т.б.

ҚР-ның ҚДЖК-не сәйкес қылмыстық істер бойынша алдын-ала тергеуді. Ұлттық қауіпсіздік комитетінің, ішкі істер және салық полициясы органдарының тергеушілері ғана жүргізе алады. Қылмыстық істерді тергелуі бойынша бір органнан екінші органға беру қылмыстық істер жүргізу кодекске сәйкес жүргізіледі.

Заң бойынша тергеуші қылмыстық іске қатысты тергеу әрекеттерін өз бетінше жүргізе алады. Кейбір жағдайларда тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде заңды күші болу үшін прокурордың санкциясы немесе рқсаты керек. Алдын-ала тергеудің кейбір істері бойынша прокурордың берген тапсырмасын тергеуші орындауға міндетті. Заң бойынша прокурор берген тапсырмаларға яғни, айыпталушы тұлғаны, айыпталушы ретінде жауапқа тарту, қылмысты

сараптаумен айыптаудың көлемі, істі айыптау қортындысымен сотқа жіберу немесе істі қысқарту, тұралы келіспеушілігін жазбаша түрде барлық материалдармен қоса жоғары тұрған прокурорға шағымдануға болады. Тергеушінің өкілетті билік етуші сипатқа ие. Оның белгісі ретінде тергеуші жазбаша түрде өзінің өндірісіндегі нақты бір қылмыстық іс бойынша анықтау органға жедел-іздігі әрекеттерін жүргізуге тапсырма бере алады.

Алдын-ала тергеу міндетті болып табылатын анықтама жүргізу бойынша тергеуші кез келген уақытта анықтау органнан мерзімі бітпеген болса өз өндірісіне алуға құқы бар,

Алдын-ала тергеу мен анықтаманың негізгі айырмашылығын процессуалист ғалым М.С.Строгович былай түсіндіреді: «Алдын-ала тергеу бұл

өте ауыр қылмыстар бойынша тергеудің ең жоғары және күрделі нысаны болып табылады».

Ал анықтама – бұл алдын-ала тергеудің құрамдас бөлігі. Мақсаты ретінде алғашқы кезде кідірілмейтін тергеу әрекеттер жүргізу нәтижесінде қылмыстық іздерін бекіту, сонымен қатар алдын-ала тергеуде қылмыстық істі толық және жан-жақты атуға жәрдемдесу.

Алдын-ала тергеу белгілі бір процессуалдық әрекеттер мен мешімдерден тұрады. Процессуалдық әрекеттер қатарына тергеу әрекеттерін жатқызуға болады.

Дәлірек айтатын болсақ – мәжбiрлеу шараларын қолдану, тұлғаны айыпталушы ретінде жауапқа тарту, қорғаушыға қылмыстық процесске қатысуға рұқсат беру, қатысушы тұлғаларды материалдармен таныстыру тағы да сол сияқты көптеген тергеу әрекеттері.

Жалпы алдын-ала тергеудің мерзімі қылмыстық істер заңдылығы бойынша 2 ай, бірақ бұл уақыт жеткіліксіз болған жағдайда заңда көрсетілген тәртіп бойынша прокурормен ұзартуға болады.

Сонымен процессуалист ғалым Рыжаковтың пікірінше алдын-ала тергеу үш нысанда жүргізіледі.

А) аралас алдын-ала тергеу

б) аралас алдын-ала тергеу: бұл тергеу түрінде анықтама өз бетінше дербес жүргізіледі, алдын-ала тергеу бойынша міндетті болып табылатын анықтама түрі.

В) «Алдын-ала тергеу бойынша міндетті болып табылмайтын анықтама түр».

Тақырыбы: Тергеу эксперименті (Өзекті дәріс)

Түйінді сөздер: тергеу экспериментін жүргізудің тәртібі мен негіздері, оны жүзгеге асырудың мақсаты, дайындық кезеңдері, жұмыс кезеңдері

Негізгі сұрақтар:

- 1) Тергеу экспериментінің түсінігі, мақсаты.
- 2) Тергеу экспериментінің түрлері.
- 3) Тергеу экспериментіне дайындық
- 4) Тергеу экспериментін жүргізу.
- 5) Хаттаманың құрылымы.

Ескеру керек: тергеу және сот іс-қимылының хаттамалары белгілі бір адамдардан шыққан ақпараты (мәселен, жауап алу хаттамасы) не заттар мен құжаттарда бар ақпаратты (мәселен, заттық айғақты қарау хаттамасы, тінту кезінде табылған құжатты көрсете отырып жасалған тінту хаттамасы және басқалары) куәландыра алады.

Құжаттар, егер олардағы ұйымдар, лауазымды адамдар және азаматтар баяндағанда немесе куәландырған мәліметтердің қылмыстық іс үшін маңызы болса, дәлелдемелер болып танылады.

Құжаттар жазбаша да, өзге нысанда да көрсетілген мәліметтерді қамтуы мүмкін Құжаттарға табыс етілген тергеуге дейінгі тексерулердің материалдары (түсініктемі және басқа да көрсетулер, түгендеулер, тексерулер актілері, анықтамалар), сондай-ақ компьютерлік ақпаратты қамтитын материалдар, фото және кино суреттер, дыбыс және бейне жазбаларда

жатады. Құжаттар іске тіркеледі және онда оның сақталуының бүкіл мерзімі бойында сақталады. Алынған және іске қосылған құжаттар ағымдағы есеп, есеп беру үшін және өзге де заңды мақсаттарда талап етілген жағдайда, олар заңды иесіне қайтарылуы немесе егер ол іс үшін залалсыз болса уақытша пайдалануға ұсынылуы не олардың көшірмесі берілуі мүмкін.

Кез келген хаттамаға нақты адамдар қол қояды және осы формальды белгісі бойынша адамдардан шыққан дәлелдемелерге жатқызуға болар еді, дегенмен шешуші рөлі оның мазмұны көрсетеді — ол адамдардан шыққан және заттар мен құжаттарда бар ақпаратты бекітеді" ҚР ҚДЖК-тің тиісті ережелеріне сәйкес жасалған, тексеру, көзін жеткізу, алу, тінту ұстау, мүлікке тыйым салу, хат-хабарларға тыйым салу, хабарларды ұстап алу, телефон мен және басқа да сөйлесулерді тыңдау және жазып алу, үлгілерді алу, мәйітті эксгумация жасау, айғақтарды қылмыс болған жерде тексеру, қылмыс болған жерде тергеу экспериментінде, тергеу әрекеттерінің барысында маман жүргізген заттай айғақтарды зерттеу кезінде анықталған, қылмыстық процесті жүргізуші адам тікелей түсінген мән-жайларды куәландыратын тергеу іс-әрекеттерінің хаттамаларында бар іс жүзіндегі деректер, сондай-ақ сот іс-әрекеттерінің барысы мен олардың нәтижелерін көрсететін сот отырысының хаттамасында бар қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады.

Дәлелдеме ретінде қылмыс туралы, табыс етілген заттар мен құжаттар туралы айыбын мойындап келуі туралы ауызша мәлімдеу кезінде жасалған хаттамаларда, адамдарға олардың құқықтары мен оларға жүктелген міндеттерді түсіндірулерде қамтылған жүзіндегі деректер пайдаланылуы мүмкін..

Сонымен, дәлелдемелерді жеке және заттық деп бөлудің бар болғаны сыртқы формальды сипаты ғана бар және өзін қалыптастырудың тегігін қамтитын дәлелдеме табиғатын бейнелейді.

Тақырыбы: Көрсетпені оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау (Ақпараттық дәріс)

Түйінді сөздер: көрсетпені оқиға болған жерде тексеру тәртібі, тергеу әрекеттері, жұмыс кезеңдері

Негізгі сұрақтар:

- 1) Көрсетпені оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау тергеу әрекетінің түсінігі.
- 2) Тергеу әрекетіне дайындық. Жұмыс кезеңі
- 3) Көрсетпені оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау тергеу әрекетінің хаттамасы.

Көрсетпені оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау тергеу әрекетінің хаттамасы. Өзінің сипатына қарай ғылыми техникалық құралдар 2-ге бөлінеді:

- А) тергеушілер пайдалану үшін бағытталған құралдар
- Б) көбінесе мамандар пайдаланылатын құралдар.

Кейбір техникалық құралдар тергеуші өқиға болған жерді қарау кезінде, қылмыстық іздерді алу кезінде, тінту жүргізу кезінде пайдаланады олардың қатарына мыналарды жатқызуға болады:

1) фотографиялық құралдар: тергеу геноларындарда және жедел іздестіру сөмкелерде фотоаппараттар, жарықтық фильтрлер, ірі масштабта түсіру үшін ұзартатын муфтілер т.б. құралдар болады.

Сүретке түсеру құралдар арқылы қылмыс болған жерде іс үшін маңызды қалған іздерді түсіріпқылмысты ашуға қолайлы жағдай туады.

Тергеу ситуацияға байланысты қылмыс болған жерде панорамалық, обзорлық, детальдік суретке түсіруге болады. Сонымен қатар мәйітті су, қолдың іздерін, аяқтың іздерін сүретке түсіріледі. Осының нәтижесінде алған сүреттер дәлелдемелік материалдар есебінде қолданылады.

2) Заттай дәлелдемелерді алу үшін құралдарды пайдалану. Бұл құралдардың қатарына пинцеттер, қайшылар, напильниктер және т.б. жатады. Көбінесе бұл құралдар тергеу

геноларында және оперативтік сөмкелерде болады. Негізінде тінту, алу, қарау және т.б тергеу әрекеттерін жүргізген кезде қолданылады.

Химиялық-техникалық құралдар арқылы іс үшін маңызды іздерді фиксациялайды. Бұл құралдардың қатарына: гипс, қолдың ізін алу үшін арнайы пленкаларды пайдалану, фильтрленген қағаздар жатады. Бейне жазба мен кинотүсірулер де заттай дәлелдемелерді алу үшін жиі қолданылады істің күрделігіне байланысты және арнайы білім қажет еткен жағдайда маман тартылады.

Біріншіден маман деген ұғымына тоқталғанымыз жөн ҚДЖК-тің 84 бабына сәйкес тергеуге және сот әрекеттеріне маман ретінде қатысу үшін іске мүдделі емес, дәлелдерді жинауда, зерттеуде және бағалауда, сондай-ақ техникалық құралдарды қолдануға жәрдем көрсету үшін қажетті арнаулы білім бар адам іс үшін арнайы білім бар адам қажет еткен жағдайда, тергеуші іске маманды тартады. Тергеуші маманға белгілі бір сұрақтар бойынша тапсырма беруі мүмкін. Маман арнайы ғылыми құралдарды пайдалану арқылы берген тапсырмаға жауап береді.

Өз тапсырмаларын жүзеге асыру кезінде маман белгілі бір құқықтар мен міндеттерге ие болады.

Өзінің міндеттерін орындаудан дәлелді себептерсіз бас тартқаны немесе жалтарғаны үшін таман әкімшілік жауапқа тартылады. Маманның қортындысы хаттамаға қосымша тіркеледі.

Бұл шартта алдын-ала тергеуде ғылыми техникалық құралдар мен арнайы білімді пайдалану керек екендігін байқадық.

Тергеуші ғылыми техникалық құралдарды пайдаланған кезде заң талаптарын сақтау керек. Сонымен қатар заңда көрсетілген азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау керек.

Қылмыстың алдын-алу, қылмысқа себеп болатын мән-жайларды анықтау және бұндай қылмыстың түрін келешекте болдырмау шарты.

Алдын-ала тергеу жүргізу кезінде тергеуші қылмыс жасауға себеп болатын мән-жайларды, себептерді анықтайды және мүмкіндігінше бұл қылмысты болдырмауына шаралар қолданады. Қылмыстың жасауына себеп болған мән-жайларды жою мақсатымен тергеуші тиісті мекемеге, қоғамдық ұйымға және лауазымды тұлғаға тапсырма береді. Тапсырма процессуалдық актіге ие, сондықтан тапсырма бойынша шығарылған нәтижелер тергеу әрекетін жүргізген кездегі дәлелдемелерге сүйенеді.

Көбінесе халықпен профилактикалық жұмысты учаскілік инспектор жүргізеді. Қазіргі кезде қылмысты көбінесе кәмелетке толмаған жасөспірімдер жасайды. Жасөспірімдердің жасаған қылмыстық қатыгездегі тіпті үлкен адамдар жасаған қылмыстардан да жоғары болады. Сондықтан қылмыстың алдын-алу үшін тәрбиелік жұмыстарды жасөспірімдермен өткізу керек. Қылмыстың қандай дәрежеде адамзатқа зиян әкелетіндігі туралы маңызын түсіндіру керек. Қылмыс жасағаны үшін жауапкершілік бар екендігі туралы түсіндіру керек.

Жасөспірімнің жанұялық жағдайын анықтау керек. Қазіргі нарықтық көптеген қарапайым халық бейімделе алмай жатыр. Сондықтан кейбір ата-аналардың тұрмыстық денгейі төмен, ішімдікке құмарланып кеткен. Жасөспірім бала жөнді тәрбие ала алмағандықтан, күн көру мақсатында қылмыстық жолға болады. Қазіргі кезде учаскілік инспектор сондай тұрмыстық денгейі төмен азаматтарды есепке алып, олармен тәрбиелік жұмыстар жүргізу керек. Мүмкіндігінше оларды мекемелерге, ұйымдарға жұмысқа орналастыру керек. Осындай жағдайда кәмелетке толмаған жасөспірімдердің жасаған қылмысы азаю мүмкін. Көбінесе тергеу органдары, анықтау органдары мекемелерде, кез келген ұйымдарда профилактикалық жұмыстар жүргізу керек.

Осымен алдын-ала тергеудің жалпы шарттарын аяқтадық. Жоғарыда айтылғандай, алдын-ала тергеудің жалпы шарттарының негізгі мақсаты қылмысты толық, жан-жақты, объективті зерттеп, заңда көрсетілген мерзімде қылмыстық мәні-жайын ашып, жолын кесу және келешекте бұндай қылмыстың түрін болдырмау болып есептеледі. Алдын-ала тергеуді тоқтата тұру туралы тергеуші дәлелді қаулы шығарады, мұның көшермесін 24 сағат ішінде прокурорға жіберіледі.

Тергеуші жасырынып жүрген тұлғаға қатысты жедел іздестіру шараларын жүргізеді.

Алдын-ала тергеу бойынша тоқтатыла тұрған іс мынандай жағдайда жалғастырылады: жедел іздестіру нәтижесінде қылмыстан жасырынып жүрген айыпталушы тұлға табылса.

Денсаулығына байланысты науқастығынан жазылған жағдай. Яғни алдын-ала тергеуді жүргізуге денсаулығына байланысты ешқандай кедергі келтірілмесе

Тергеушінің тапқырлығымен қылмыс жасаған адам белгілі болған жағдайда тергеу өз өрісін табады.

Тақырыбы: Сараптамалық зерттеу үшін үлгілерді алу (Ақпараттық дәріс)

Түйінді сөздер: Сараптама, сараптамалы үлгілердің түрлері, сараптамалы үлгілердің субъектілері, сараптамалы үлгілерді алу тәртібі

Негізгі сұрақтар

- 1) Салыстырмалы үлгілердің түсінігі, түрлері.
- 2) Салыстырмалы үлгілерді алатын субъектілері.
- 3) Салыстырмалы үлгілерді алу тергеу әрекетінің тактикасы.
- 4) Салыстырмалы үлгілерді алу тергеу әрекетінің хаттамасы.

Үлгілер мен бүтіннің бір бөлігін зерттеуге алу адамның өмір сүруіне байланыстылардан тұрады. Атап айтсақ, саусақ таңбасы, аяқ киім ізі, шашы, қаны, иісі, қол жазуы, даусы, көлік құралының ізі, ұрланған мүлік, шикізат, жартылайфабрикаттар, дайын өнім, азаматтық айналымнан алынған заттар, қару-жарак, есірткілер, жарылғыш заттар және т.б.

Үлгілер мен бүтіннің бір бөлігін зерттеуге алу процессуалды түрде жүзеге асу мүмкін және де жедел іздестіру шараларын жүргізу жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Сонымен қатар, процессуалдық әрекеттер үшін үлгі алуда ведомствалық нормативтік актілерде көрсетілген және криминалистикалық әдебиеттерде ұсынылған тәртіптер қадағаланады және де үлгі алудың тактикалық әдістері қолданылады.

Үлгілер мен бүтіннің бір бөлігін зерттеуге алу мыналарға бағытталады:

қылмыстық әрекетке дәлел ретінде үлгі алу;

салыстырмалы материал ретінде үлгі алу;

әрекет фактісін бекіту үшін үлгі алу;

сапалық және сандық сипаттама алу және олардың құрамын, сонымен қатар қажетті шикізат, технологиялар мен құрылғыларды анықтау үшін үлгі алу;

криминалистикалық есеп бойынша тексері үшін үлгі алу;

- басқа да ЖІҚ мен процессуалдық әрекеттерде жүргізу

туралы шешімдер қабылдау үшін үлгі алу.

үлгілер мен пробаларды зерттеуге алу жариялы, жариялы емес және шифрленген түрде жүзеге асырылады.

Жариялы түрде үлгілер мен пробаларды зерттеуге алу қажетті үлгі алынатын тұлғаның өз еркімен келісімін берген кезде жүргізіледі.

Жария емес түрде үлгілер мен пробаларды зерттеуге алу тексеру үстіндегі тұлғадан жасырын түрде алынады. Сот сараптамасы объектілерінің ішінде сарапшылық зерттеу үшін үлгілер үлкен рөл атқарады. Сондықтан да, сарапшылық зерттеу үшін үлгілер алудың іс жүргізу реттемелеуі ҚДЖК-нің жеке тарауында көрсетілген (33-тарау).

Үлгілерге жататындар:

- 1) заттай дәлелдемелердің көшірмелері;
- 2) ұқсас заттар (заттай дәлелдемелердің орнын ауыстырғыштар), соңғылармен жалпы тектік белгілері болады;
- 3) салыстырмалы зерттеуге арналған үлгілер.

Зан әдебиеттерінде, негізінде, салыстырмалы зерттеуге арналған үлгілер жөнінде айтылады. Бұл дәл осындай объектілердің сарапшылық зерттеулерде көбірек кездесетінімен түсіндіріледі. Сонымен бірге үлгілер зерттеудің дербес объектілері бола отырып, салыстырмалы материал

болып табылмауы да мүмкін. Мысалы, қылмыстық істі тергеу кезінде ауруды анықтау үшін зерттеуге адам қанының сынамасы жіберіледі. Мұнда сынама зерттеудің дербес объектісі болады

ҚДЖК-нің 256-бабы 2-бөлігінде үлгілер ретінде, атап айтқанда:

1) қан, ұрық, шаш, қиып алынған тырнақ, дененің сыртқы бетінің микроскопиялық қорытындылары;

2) сілекей, тер және басқа бөлініп шығатындар;

3) тері бедерінің ізі, тістің қалыбы;

4) қолжазба мәтін, бұйымдар, адамның дағдысын бейнелейтін басқа материалдар;

5) дауыс фонограммасы;

6) материалдардың, заттардың, шикізаттың, дайын өнімнің сынамалары;

7) гильзалардың, оқтардың, қару мен тетік іздерінің үлгілері алынады.

Үлгілер бірқатар негіздер бойынша жіктелуі мүмкін.

Мысалы, *оқиға сипатына байланысты, оның нәтижесінде үлгілер пайда болады және заттай дәлел - түпнұсқаның пайда болу механизмін көшіреді, Жалпы үлгілердің келесі түрі болуы мүмкін:*

— *экспериментті*, онда уақиға жасанды түрде жасалады (атылған оқтар, гильзалар);

— *еркін үлгілер*, тергеліп жатқан уақиғадан тыс байланысты пайда болады (жазу, дауыс фонограммасы);

— *шартты-еркін үлгілер*, іс бойынша өндіріске байланысты орындалған, бірақ арнайы сараптама үшін орындалмаған;

— *табиғи үлгілер*, физиологиялық өнім ретінде пайда болғандар (қан, шаш үлгілері).

Іс жүргізу тәсілі мен үлгілерді алу субъектісіне байланысты, сот-тергеу немесе сарапшылық болады.

Үлгілерді алу **негіздері нақтылық және заңды** үлгілер болып бөлінеді.

Нақтылық үлгілер, қылмыстық процесті жүргізуші орган көзі тірі адамның, мәйіттің, жануардың, заттың, нәрсенің, егер олардың кейінде сарапшылық зерттеуі іс үшін мәні болса, қасиеттерін бейнелейтін үлгілерді алуға құқылы.

Үлгілерді алу үшін заңды негіз ол уәждемеленген қаулы болады, онда, атап айтқанда, мыналар көрсетілуі керек: үлгілерді кім алады; үлгілер алынуы тиіс адам; қандай үлгілер және қанша көлемде алынуы керек; үлгілерді алу үшін кімге және қашан келу керек; үлгілер алынған соң, оларды кімге және қашан ұсыну керек.

Сарапшылық зерттеу үшін үлгілерді алу тергеу (сот) әрекеті болып табылатындықтан, оның іс жүргізу реттемелеуі ҚДЖК-нің 33-тарауында бекітілген.

Үлгілерді алу құқығына қылмыстық істі жүргізуші орган, маман және сарапшы ие болады.

Егер іс-әрекет үлгілер алынуға тиісті жынысы басқа адамды шешіндірумен байланысты болмаса және ерекше кәсіптік дағдыны талап етпесе, процесті жүргізуші органның жеке өзі, ал қажет болғанда дәрігердің, өзге маманның қатысуымен сарапшылық зерттеу үшін үлгілер алуға құқылы.

Егер үлгілерді алу жынысы басқа адамды шешіндірумен байланысты болса және ерекше кәсіптік дағдыны талап етсе, онда процесті жүргізуші органның тапсыруымен сарапшылық зерттеу үшін үлгілерді дәрігер немесе маман алуы мүмкін.

Үлгілерді алу сарапшылық зерттеудің бір бөлігі болып табылған жағдайда, ол сарапшымен жүргізілуі мүмкін.

Сарапшылық зерттеу үшін үлгілер сезіктіден, айыпталушыдан, жәбірленушіден, сондай-ақ медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану жөнінде іс жүргізіліп отырған адамнан алынуы мүмкін. Оқиға болған жердегі немесе заттай дәлелдемелердегі іздерді өзге адамның қалдыруы мүмкін екені туралы жеткілікті деректер болған кезде сарапшылық зерттеудің үлгілері сол адамнан, бірақ аталған іздер қалдырылуы мүмкін жағдайлар туралы куә (жәбірленуші) ретінде жауап алынғаннан кейін ғана алынуы мүмкін.

Тақырыбы: Айып тағу. Айыптау қорытындысы (Өзекті дәріс)**Түйінді сөздер:** айыпталушы, айып тағу тәртібі, айыптау қорытындысы**Негізгі сұрақтар:**

- 1) Айып тағу ережелері.
- 2) Айып тағу туралы қаулының құрылымы.
- 3) Айыптау қорытындысы.
- 4) Айыптау қорытындысының құрылымы.

Жалпы алдын-ала тергеудің нәтижесі бойынша тергеуші төмендегідей шешімнің бір түрін шығарады: Айыптау қорытындысымен айыпталушыны сотқа жіберу. Бұл шешімде айыпталушының кінәсі толық түрде дәлелденгендігі туралы көрсетіледі. медициналық сипатта мәжбүрлеу шараларын қолдану. Егерде қылмыс жасаған тұлғаның психикалық немесе физикалық кемістігі байқалған жағдайда тергеуші медициналық сипатта мәжбүрлеу шарасын қолдану туралы шешім шығарады. Қылмыстық істі қысқарту. Сезікті тұлғаның қылмысқа мүлдем қатысы жоқ екендігі анықталса немесе істеген әрекет үшін қылмыстық жауапкершілік көзделмесе тергеуші тарапынан қылмыстық іс қысқартылады. Алдын-ала тергеу кезінде тергеуші заңда көрсетілген әрекеттердің сақталуын прокурор қадағалауды жүзеге асырады. Прокуратура органның мақсаты болып, заңның дәл және бірыңғай орындалуын, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақталуын қадағалау.

Оқиға болған жерді тексеру кезінде жерді немесе үй-жайды тінту, шығарып алу, тергеу эксперименті немесе басқа тергеу іс-әрекеті кезінде алынған не тергеушінің талап етуі бойынша ұйымдар және азаматтар берген заттар міндетті түрде тексеру жүргізіледі. Тексеру бұған қажеттілік пайда болған кезде, әдетте, кейінге қалдырылмай жүргізіледі. Қылмысты ашу үшін тергеу талап етілетін қылмыс туралы арыз немесе хабар алғаннан кейін тергеуші оқиға болған жерге дереу келіп, тексеру жүргізуге тиіс. Тергеуші уақытында келе алмайтын жағдайда тексеруді анықтаушы немесе арыз немесе хабар келіп түскен анықтау органының лауазымы жағынан жоғары қызметкері жүргізеді. Анықтау органының қызметкерлері тексеру жүргізген кезде жәрдемдесуге және тергеушінің тапсырмасы бойынша оқиға болған жерді күзету, көрген адамдарды анықтау, қылмыс жасаған адамдарды анықтау және ұстау, зардап шеккендерді көшіру, қаза болғандарды тасымалдау, жалғасып жатқан қылмыстардың жолын кесу және олардың қайталануының алдын алу, оқиғаның өзге зардаптарын жою жөніндегі қажетті шараларды жүргізуге міндетті. Тексеру куәларды қатыстыра отырып жүргізіледі. Айрықша жағдайларда (баруы қиын жерлерде, тиісті қатынас құралдары болмағанда немесе басқа объективті себептерге байланысты азаматтарды куә ретінде тарту мүмкін болмаған кезде, сондай-ақ тексеру жүргізу адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндірумен байланысты болса) тексеру куәлерді қатыстырмай, бірақ бұл ретте, әдетте, оның барысы мен нәтижелерін бекітудің техникалық құралдарын қолдану арқылы жүргізілуі мүмкін. Қажет болған жағдайда тексеру сезіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, куәнің, сондай-ақ маманның қатысуымен жүргізіледі. Байқалған іздерді және өзге де материалдық объектілерді тексеру тергеу іс-әрекеті жүргізілетін жерде өтеді. Егер тексеруге ұзақ уақыт қажет болса немесе қылмыс анықталған жерде тексеру елеулі түрде қиын болса, объектілер ол жерден алынып, буып-түйіліп, мөрмен бекітіліп және бүлінбеген күйде тексеруге ыңғайлы басқа жерге жеткізілуге тиіс. Тексеру кезінде анықталғанның және алынғанның бәрі куәгерлерге басқа да тексеруге қатысушыларға көрсетілуі тиіс, бұл туралы хаттамада белгі жасалады. Іске қатысы бар объектілер ғана алынуға жатады. Алынған объектілер буып-түйіледі, мөрмен бекітіледі және тергеуші мен куәгерлердің қол қоюы арқылы расталады. Тексеруге қатысушы адамдар тергеушінің назарын өз пікірлерінше істің мән-жайын анықтауға ықпал ететін жәйттің бәріне аударуға құқылы. Қажет болған жағдайларда тексерілетін объектілерге өлшеу жүргізіліп, олардың жоспарлары мен схемалары жасалады, сондай-ақ суретке түсіру және өзге құралдармен бейнелеу жүргізіледі, бұл туралы хаттамада белгі қойылып, оған аталған материалдар қоса тігіледі. Тұрғын үйді

тексеру тек онда тұратын кәмелетке толған адамдардың келісімімен немесе прокурордың санкциясымен ғана жүргізіледі. Егер онда тұратын адамдар кәмелетке толмағандар болса немесе психикалық немесе өзге ауыр науқастан зардап шегетіні белгілі болса немесе тексеруге қарсы болса, тергеуші прокурордың санкциясы апынуға тиіс мәжбүрлеп тексеру туралы қаулы шығарады. Прокурор санкция беруден бас тартқан жағдайда тексеру жүргізілмейді. Егер оқиға тұрғын үйде болса және оны тексеруді кейінге қалдыруға болмаса, онда тұрғын үйді тексеру тергеушінің қаулысы бойынша жүргізілуі мүмкін, бірақ кейін оның заңды екенін тексеру үшін жүргізілген тексеру туралы бір тәулік мерзімде прокурорға хабарланады. Аталған хабарды алғаннан кейін прокурор тексерудің заңды екенін тексереді және оның заңды немесе заңсыз екені туралы қаулы шығарады. Тексерудің заңсыз екені туралы шешім қабылданған жағдайда бұл іс-әрекет іс бойынша дәлел ретінде жіберіле алмайды. Тұрғын үйді тексеру кезінде онда тұратын кәмелетке толған адамның болуы қамтамасыз етілуге тиіс. Оның қатысуы мүмкін болмаған жағдайда жергілікті атқарушы органның өкілдері шақырылады. Ұйымның үй-жайлары мен аумағындағы тексеру олардың әкімшілік өкілдерінің көзінше жүргізіледі. Дипломатиялық өкілдіктер орналасқан үй-жайлардағы, сондай-ақ дипломатиялық өкілдіктердің мүшелері мен олардың отбасылары тұратын үй-жайларды тексеру тек дипло-матиялық өкілдік басшысының немесе оның орнындағы адамның өтініші бойынша немесе олардың келісімімен және олардың көзінше жүргізіледі. Дипломатиялық өкілдің келісіміне Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі арқылы сұрау салынады. Тексеру жүргізілген кезде прокурордың және Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі өкілінің қатысуы міндетті. Егер әлде бір себептер бойынша бірінші тексеруге объектінің бөліктері зерттелмеген болса, оларды қосымша тексеру жүргізілуі мүмкін. Бір объектіні қайталап тексеру:

- 1) бастапқы тексерудің жағдайы объектіні тиімді тану үшін қолайсыз болған жағдайда;
- 2) бастапқы тексеруден кейін жаңа мәліметтер алынуы мүмкін болған жағдайда;
- 3) бастапқы тексеру сапасыз жүргізілген жағдайда жүргізіледі.

Қылмыс ізін, өзге материалдық объектілерді анықтау, сондай-ақ іс үшін маңызы бар жағдайларды айқындау мақсатында тергеуші, ал ол жоқ болған жағдайда анықтаушы немесе қылмыс туралы арыз немесе хабар түскен анықтау органының лауазымы жағынан жоғары қызметкері жерді, үй-жайларды, заттарды, құжаттарды, көзі тірі адамдарды, мәйіттерді, жануарларды тексереді. Тексеруді жүзеге асыратын адамның нұсқаулары сол тергеу іс-әрекетіне қатысушылардың барлығы үшін міндетті. Қылмыстық істі қозғау туралы шешім шығару тексеруді жүргізбейінше мүмкін болмайтын жағдайларда ол қылмыстық іс қозғалғанға дейін жүргізілуі мүмкін.

Затты тергеуші заттай дәлел ретінде тану және оны іске қосып тіркеу туралы қаулы шығарады. Осы қаулыда заттай дәлелді іспен бірге қалдыру немесе оны иесіне немесе өзге адамдар мен ұйымдарға сақтауға өткізу туралы мәселе шешілуге тиіс. Егер заттар ауқымды болуына немесе өзге де себептерге байланысты қылмыстық іспен бірге сақтауға келмесе, олар фотосурет немесе бейне жазба құралдарымен түсіріп алынуға, мүмкіндігінше мөрмен бекітілуге және тергеуші көрсеткен орында сақталуға тиіс. Іске заттай дәлелдің үлгісі қоса тіркелуі мүмкін. Заттай дәлелдің жатқан жері туралы істе тиісті анықтама болуы тиіс. Тергеу және анықтау органдары алып қойған ұлттық және шетел валютасы түріндегі ақшалай қаражат қылмыстық процесті жүргізуші органның депозиттік шотына салынады.

Үкім шығару немесе істі қысқарту кезінде заттай дәлелдемелер туралы мәселе шешілуі тиіс. Бұл ретте:

- 1) қылмыс қаруы тәркіленуге жатады немесе оны белгілі бір адам тиісті мекемеге береді немесе жойылады;
- 2) ұстауға тыйым салынған заттар тиісті мекемеге беруге жатады немесе жойылады;
- 3) құндылығы жоқ және пайдалануға келмейтін заттар жойылуға жатады, ал мүдделі адамдар немесе мекемелер өтінген жағдайда оларға берілуі мүмкін;
- 4) қылмыстық жолмен жиналған ақша мен өзге де құндылықтар, сондай-ақ заңсыз кәсіпкерлік және контрабандалық заттар соттың үкімі бойынша мемлекеттің кірісіне тартылуға жатады; қалған заттар заңды иелеріне беріледі, ал соңғылары анықталмаған кезде мемлекеттің

меншігіне көшеді. Бұл заттардың тиесілілігі туралы дау туған жағдайда бұл азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен шешуге жатады;

5) заттай дәлелдеме болып табылатын құжаттар істің бүкіл сақталу мерзімінің ішінде онымен бірге қалады не ҚР ҚДЖК-де көрсетілген тәртіппен мүдделі ұйымдарға немесе азаматтарға беріледі.

ҚР ҚДЖК-тің тиісті ережелеріне сәйкес жасалған, тексеру, көзін жеткізу, алу, тінту ұстау, мүлікке тыйым салу, хат-хабарларға тыйым салу, хабарларды ұстап алу, телефон мен және басқа да сөйлесулерді тыңдау және жазып алу, үлгілерді алу, мәйітті эксгумация жасау, айғақтарды қылмыс болған жерде тексеру, қылмыс болған жерде тергеу экспериментінде, тергеу әрекеттерінің барысында маман жүргізген заттай айғақтарды зерттеу кезінде анықталған, қылмыстық процесті жүргізуші адам тікелей түсінген мән-жайларды куәландыратын тергеу іс-әрекеттерінің хаттамаларында бар іс жүзіндегі деректер, сондай-ақ сот іс-әрекеттерінің барысы мен олардың нәтижелерін көрсететін сот отырысының хаттамасында бар қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады.

Тергеуші алдын-ала тергеу кезінде алынған мәліметтерді қылмыстық іс бойынша толық жан-жақты, объективті зерттелгендігіне көзі жету керек. Тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде алынған дәлелдемелеріне кумәні болмауы керек. Осы алдын-ала тергеудің аяқталғаны жөнінде айыпталушыға оның қорғаушысына, азаматтық талапкер мен азаматтық жауапкерге хабарланады. Айыпталушы алдын-ала тергеудің аяқталған материалдармен танысуға құқылы. Азаматтық талапкер мен азаматтық жауапкерге қатысты материалдармен таныстырады. Айыпталушының берген тапсырмасын тергеуші заң талаптарына сәйкес орындау керек. Осы әрекеттерден кейін тергеуші айыптау қортындысын шығарады. Айыптау қортындысын бұл процессуалдық акт болып табылады. Сондықтан айыптау қортындысында іс бойынша айыпталушы қатысты жиналған дәлелдемелер, оның кінәлігін дәлелдейтін заттай дәлелдемелері өз көрінісін табады. Сонымен қатар айыптау қортындысында сотта зерттелуге жататын мән-жайлардың, фактілердің тізімі көрсетіледі. Бұл процессуалдық актіде алдын-ала тергеу кезінде алынған барлық материалдарды жүйелі түрде көрсетеді. Бұл сот процессінде бар материалдармен танысуға қолайлы болады. Айыптау қортындысы өзінің структурасы бойынша 3 бөлімнен тұрады:

а) Кіріспе бөлімі: бұл бөлімде айыпталушының аты жөні, және қандай бап бойынша квалификацияланды.

б) Баяндаушы бөлім (негізгі бөлім) – айыптау қортындысының баяндаушы бөлімі қылмыстық істі қозғауға негіздер мен себептердің қысқаша шолудан басталады. Содан кейін айыпталушының қылмыс жасаған орны мен қылмыс әрекеттері және содан туындаған салдары жеке-жеке сипатталады.

Істің спецификалық түріне және дәлелдеу процессінің ерекшелігіне байланысты баяндаудың бірнеше тәсілі бар.

а) Хронологиялық тәсіл: - алдын-ала тергеуде мәліметтер қалай анықталса, сол тәртіппен жазылады. Бұл тәсілді негізінен айыптау жанаша дәлелдемелерден құралған кезде пайдаланған жөн.

б) Жүйелі тәсіл: дәлелдеме тікелей дәлелдемелер арқылы жүзеге асырылса, мұндай жағдайда қылмыстың жүйелі түрде жасалуына байланысты баяндалады.

в) Аралас тәсіл: істің күрделілігіне байланысты аралас тәсіл қолданады. Бұл тәсілде хронологиялық, жүйелік тәсілдің элементтері де кездеседі.

Тергеуші баяндау тәсілінің қандай түрін қолданса да, баяндау бөлімінде айыпталушы тарапынан қоғамға қарсы жасаған нақты фактілер, айыптау қортындысы бойынша істің фабуласы көрсетілуі керек. Бұл фактілер тұлғаны қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы тергеушінің қауылысымен сәйкес келуі керек. Бір қылмыс бойынша бірнеше тұлға жауапкершілікке тартылған жағдайда, баяндауда әрбір айыпталушының кінәлігінің дәрежесі бөлек көрсетілуі керек.

Айыптау қортындысының айыптау бөлімінде айыпталушыға қатысты мәліметтер беріледі. Мысалы: бұрын сотталғандығы, қызметтегі тәртібі, қоғайда алған орны. Бұл мәліметтер нақты

дәлелденген дәлелдемелерге сүйенуі керек. Айыптау қортындысының резолютивтік бөлімі шығарылады. Бұл бөлімде айыпталушының анкеталық мәлеметтері, құқтық квалификациясы көрсетіледі.

Анкеталық мәліметте айыпталушының аты жөні, тұған жылы, әлеуметтік жағдайы, ұлты, соңғы жұмыс орны, білімі т.б мәлеметтер көрсетіледі.

Айыптау қортысында сот отырысына қажетті тұлғалардың тізімі тергеуші тарапынан көрсетіледі. Айыптау қортындысына тергеуші өз қолын қойып прокурорға жібереді.

Тергеу жүргізу кезінде тұлғаның психикалық медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шарасын қолдану жағдайына байланысты күдік туады. Осындай мәселелерді шешу үшін сот психиатриялық экспертиза тағайындалады. Аурудың дәрежесіне мен сипатына қарай экспертиза амбулаторлық немесе стационарлық болуы мүмкін. Қылмыскер қылмыс жасаған кезде психикалық жағдайы дұрыс болған, ал кейінен психикалық ауруға шалдықса және бұл ауру уақытша сипатқа ие болса, алдын-ала тергеу тұлға аурудан жазылғанша тоқтата тұрылуы мүмкін. Алдын-ала тергеуді аяқтап, сот медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шарасын қолдану үшін тергеу кезінде белгіленген мән-жайлар, фактілерге сүйену керек. ҚІЖК алдын-ала тергеу жүргізілуі кезінде заң бойынша мынандай мән-жайлар анықталуы керек:

қоғамға қарсы жасалған қылмыстың, уақыты, орны.

Тұлғаның қоғамға қарсы жасаған әрекеті

Қылмыс жасаған дейін және қылмыс жасағаннан кейін тұлғаның мінез-құлқы

Қоғамға қарсы жасаған әрекеттің нәтижесінде шығынның мөлшері.

Алдын-ала тергеу жүргізу кезінде істі толық, жан-жақты объективті зерттеу керек. Сол кезде ақиқатқа жетуге болады. Тергеуші тұлғаға қатысты медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шарасын қолдану тұралы қаулы шығарады. Қаулыға алдын-ала тергеуде белгілі болған мән-жайларды көрсетіп өзінің қолын қояды. Іс үшін қажетті қатысушы тұлғалардың тізімін көрсетеді. Істі прокурорға жібереді.